

VALTIOVARAINMINISTERIÖ
FINANSMINISTERIET
MINISTRY OF FINANCE

Suoma ja Norgga gaskasaš rádjeguovloovttasbargu ja dan eastagat

Ruhtaministeriija almmustahttimat – 2020:28

Gieldaáššit

Ruhtaministeriija almmustahttimat 2020:28

Suoma ja Norgga gaskasaš rádjeguovloovttasbargu ja dan eastagat

Ruhtaministeriija

ISBN PDF: 978-952-367-324-3

Máhccun: Stáhtaráđi hálddašanovttadat, Olggosaddinbuvttadus

Helsinki 2020

Govvidanbláđđi

Almustahti	Ruhtaministeriija	2.4.2020	
Dahkit	Mirva Lohiniva-Kerkelä		
Almustahttima namma	Suoma ja Norgga gaskasaš rádjaguovloovttasbargu ja dan eastagat		
Almustahttinráiddu namma ja nummir	Ruhtaministeriija almustahttimat 2020:28		
Diára/fidnonummir	-	Temá	Gieldaáššit
ISBN PDF	978-952-367-324-3	ISSN PDF	1797-9714
URN-čujuhus	http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-367-324-3		
Siidomearri	54	Giella	Davvisámegiella
Áššesánit	Rádjaguovllut, Suopma, Norga, Sámeiguovlu, Sápmi, almolaš bálvalusat, johtin		
<p>Čoahkkáigeassu</p> <p>Čielggadanfidnu mihttomearrin lei čielggadit sosiála- ja dearvvašvuođabálvalusaid, gádjundoaimma ja oahpahusdoaimma virgeoapmahaččaid ovttasbarggu sihke dáid doaibmasurggiide guoskevaš bálvalusaid oažžuma ja anolašvuođa sihke bargofámu ja ealáhusdoaimma doaibmaneavttuid Suoma ja Norgga rádjaguovllus. Mihttomearrin lea lasihit dieđu áššis eandalii Eanodaga, Avvila, Soađegili ja Ohcejoga ássiid ja virgeoapmahašovttasbarggu viñkilis. Fuomášupmi giddejuvvui eandalii sámeгийelat bálvalusaid ordnema ja oažžuma guoskevaš beliide.</p> <p>Čielggadusas ovdan bohtán váttisvuođat leat earálágánat doaibmasektoriid bokte. Ealáhusdoaimma ja bargofámu lihkađeami rádjaeastagiidda váikkuhit riikkaidgaskasaš, eandalii EU-njuolggadusat ja stáhtasoahpamušat. Bargofámu lihkađeami bokte váttisvuođat laktásit maiddái dasa, ahte bargomárkaniid ja bargogaskavuodaid heiveheami lánkaásaheapmi lea našuvnnalaš. Sosiála- ja dearvvašvuođabálvalusaid ja skuvlema dáfus heivehuvvon lánkaásaheapmi lea našuvnnalaš, dalle maiddái daidda gullevaš váttisvuođaid sáhtttá čoavdit našuvnnalaččat dahje guvllolaččat.</p> <p>Oassi váttisvuođain leat virgeoapmahašgeavadagaide gullevaččat, dego earálágan heiveheami dulkomat ja virgeoapmahašdoaimma hiđisvuohta. Suoma ja Norgga virgeoapmahaččat galggašedje soahpat oktasaš doaibmaprinsihpaid, njuolggadusaid oktilaš dulkomiin ja geavadagain. Čielggadusas badjáneđje maiddái dieđu oažžumii laktásan váttisvuođat.</p> <p>Sámiid bálvalusaid beales eandalii badjáneđje sámeгийelat ja -kultuvrra čuvvon bálvalusaid váilun. Sámeгийelat bálvalusaid oppalašvuođa koordinerema galggašii dahkat eanet čohkkejuvvon vuogi mielde ja bálvalusaid oažžuma buorideapmin livččii dárbu ovddidit doaibmi gáiddusbálvalusaid.</p>			
Goasttideaddji	Ruhtaministeriija		
Almustahttima juohkki/vuovdin	Elektrovnnalaš veršuvdna: julkaisut.valtioneuvosto.fi Almustahttinvuovdin: vnjulkaisumyynti.fi		

Kuvailulehti

Julkaisija	Valtiovarainministeriö	2.4.2020
Tekijät	Mirva Lohiniva-Kerkelä	
Julkaisun nimi	Suomen ja Norjan välinen rajaseutuyhteistyö ja sen esteet	
Julkaisusarjan nimi ja numero	Valtiovarainministeriön julkaisuja 2020:28	
Diaari/hankenumero	-	Teema Kunta-asiat
ISBN PDF	978-952-367-324-3	ISSN PDF 1797-9714
URN-osoite	http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-367-324-3	
Sivumäärä	54	Kieli Pohjoissaame
Asiasanat	Rajaseudut, Suomi, Norja, Saamelaisalue, Lappi, julkiset palvelut, liikkuvuus	
Tiivistelmä	<p>Selvityshankkeen tarkoituksena oli selvittää sosiaali- ja terveydenhuollon, pelastustoimen ja opetustoimen viranomaisten yhteistyötä sekä näitä toimialoja koskevien palvelujen saatavuutta ja käytettävyyttä sekä työvoiman liikkuvuuden ja elinkeinotoiminnan toimintaedellytyksiä Suomen ja Norjan rajaseudulla. Tavoitteena oli lisätä tietoa aiheista erityisesti Enontekiön, Ivalon, Sodankylän ja Utsjoen asukkaiden ja viranomaisyhteistyön näkökulmasta. Huomiota kiinnitettiin erityisesti saamenkielisten palvelujen järjestämistä ja saatavuutta koskeviin seikkoihin.</p> <p>Selvityksessä esille nousseet ongelmat ovat eri tyyppisiä riippuen toimintasektorista. Elinkeinoiminnan ja työvoiman liikkuvuuden rajaesteisiin vaikuttaa kansainvälinen, erityisesti EU-sääntely ja valtiosopimukset. Työvoiman liikkuvuuden osalta ongelmat liittyvät myös siihen, että työmarkkinoita ja työsuhteita sääntelevä lainsäädäntö on kansallista. Sosiaali- ja terveyspalvelujen sekä koulutuksen osalta sovellettava lainsäädäntö on enimmäkseen kansallista, jolloin myös niihin liittyviä ongelmia voidaan ratkaista kansallisesti ja alueellisesti.</p> <p>Osa ongelmista on viranomaiskäytäntöihin liittyviä, kuten erilaiset sääntelyn tulkinnat ja viranomaistoiminnan hitaus. Suomen ja Norjan viranomaisten tulisi sopia yhteisistä toimintaperiaatteista, säädösten yhdenmukaisista tulkinnoista ja käytännöistä. Selvityksessä nousi esiin myös tiedon saatavuuteen liittyviä ongelmia.</p> <p>Saamelaisten palveluiden osalta erityisesti esille nousivat saamenkielisten ja -kulttuuristen palveluiden puute. Saamenkielisten palveluiden kokonaisuuden koordinoitua tulisi tehdä keskitetympin ja palvelujen saatavuuden parantamiseksi tulisi kehittää toimivia etäpalveluja.</p>	
Kustantaja	Valtiovarainministeriö	
Julkaisun jakaja/myynti	Sähköinen versio: julkaisut.valtioneuvosto.fi Julkaisumyynti: vnjulkaisumyynti.fi	

Presentationsblad

Utgivare	Finansministeriet	2.4.2020	
Författare	Mirva Lohiniva-Kerkelä		
Publikationens titel	Gränsområdessamarbetet mellan Finland och Norge samt hinder för samarbetet		
Publikationsseriens namn och nummer	Finansministeriets publikationer 2020:28		
Diarie-/ projektnummer	-	Tema	Kommunärenden
ISBN PDF	978-952-367-324-3	ISSN PDF	1797-9714
URN-adress	http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-367-324-3		
Sidantal	54	Språk	Nordsamiska
Nyckelord	Gränsområden, Finland, Norge, Sameområdet, Lappland, offentlig service, rörlighet		
Referat	<p>Syftet med utredningsprojektet har varit att utreda samarbetet mellan myndigheterna inom social- och hälsovården, räddningsväsendet och undervisningsväsendet, tillgången till och användbarheten av tjänster inom dessa sektorer samt förutsättningarna för arbetskraftens rörlighet och verksamhetsförutsättningarna för näringsverksamhet i gränsområdet mellan Finland och Norge. Målet har varit att öka kunskapen om dessa frågor särskilt med tanke på invånarna och myndighetssamarbetet i kommunerna Enontekiö, Ivalo, Sodankylä och Utsjoki. Särskild vikt har lagts vid omständigheter som gäller ordnandet av och tillgången till service på samiska.</p> <p>Utredningen visar att det finns olika typer av problem inom de olika sektorerna. Gränshindren i fråga om näringsverksamhet och arbetskraftens rörlighet påverkas av internationell lagstiftning, i synnerhet EU-lagstiftning, och fördrag. När det gäller arbetskraftens rörlighet beror en del av problemen också på att arbetsmarknaden och anställningsförhållandena regleras av nationell lagstiftning. Den lagstiftning som ska tillämpas på social- och hälsovårdstjänster och utbildning är till största delen nationell, vilket innebär att även problem i anslutning till dessa tjänster kan lösas på nationell och regional nivå.</p> <p>En del av problemen gäller myndigheternas praxis, t.ex. olika tolkningar av lagstiftningen och trög myndighetsverksamhet. Myndigheterna i Finland och Norge bör komma överens om gemensamma verksamhetsprinciper, enhetliga tolkningar av lagstiftningen och diverse praxis. Utredningen gav också vid handen att det finns problem med tillgången till information.</p> <p>När det gäller service för den samiska befolkningen visar utredningen att det råder brist på service och kulturella tjänster på samiska. Servicen på samiska som helhet bör samordnas mer centraliserat, och fungerande distanstjänster bör utvecklas för att förbättra tillgången till tjänster.</p>		
Förläggare	Finansministeriet		
Distribution/ beställningar	Elektronisk version: julkaisut.valtioneuvosto.fi Beställningar: vnjulkaisumyynti.fi		

Description sheet

Published by	Ministry of Finance	2 April 2020	
Authors	Mirva Lohiniva-Kerkelä		
Title of publication	Cross-border cooperation between Finland and Norway, and its obstacles		
Series and publication number	Publications of the Ministry of Finance 2020:28		
Register number	-	Subject	Local Government Affairs
ISBN PDF	978-952-367-324-3	ISSN (PDF)	1797-9714
Website address (URN)	http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-367-324-3		
Pages	54	Language	North Saami
Keywords	Border regions, Finland, Norway, Sámi region, Lapland, public services, mobility		
<p>Abstract</p> <p>The purpose of the project was to examine authorities' cooperation in healthcare and social welfare services, rescue services and education as well as the availability and usability of services in these sectors, and to examine the operating conditions for labour mobility and business operations in the border regions of Finland and Norway. The aim was to increase awareness of these topics in particular from the perspective of the residents of Enontekiö, Ivalo, Sodankylä and Utsjoki municipalities and from the viewpoint of authorities' cooperation. Particular attention was paid to questions concerning the organisation and availability of services in the Sámi languages.</p> <p>The problems raised in the report vary depending on the operating sector. Barriers to business operations and labour mobility are influenced by international regulation, especially EU regulation and treaties. As far as labour mobility is concerned, the problems are also related to the countries' own national legislation regulating the labour market and employment relationships. The legislation applicable to health and social services and education is mostly national, which means that problems related to them can be solved nationally and regionally.</p> <p>Some of the problems are related to authorities' practices, such as different interpretations of regulations and slow official processes. The Finnish and Norwegian authorities should agree on common operating principles and practices and uniform interpretations of regulations. The report also highlighted problems related to the availability of information.</p> <p>In respect of services to the Sámi, particular attention was paid to the lack of services in the Sámi languages and Sámi culture services. Services provided in the Sámi languages should be coordinated in a more centralised manner, and effective e-services should be developed to improve the availability of services.</p>			
Publisher	Ministry of Finance		
Distributed by/ Publication sales	Online version: julkaisut.valtioneuvosto.fi Publication sales: vnjulkaisumyynti.fi		

Sisdoallu

1	Čilgehusa duogáš	9
2	Čilgehusa materiála	12
3	Sosiála- ja dearvvašvuodafuolahus	14
3.1	Bálvalusvuogádat.....	14
3.2	EU-vuoigatvuohta ja stáhtasoahpamušat.....	16
3.3	Guvllolaš soahpamušat.....	18
3.4	Sámegielaš bálvalusat.....	20
3.5	Ovdii bohtán váttisvuodát.....	21
4	Gádjundoaibma	24
4.1	Virgeopmahaččaid ovttasbargu ja dan ákkat.....	24
4.2	Láhttenvuohki ja ovddidandárbbut.....	25
5	Bargofámu lihkeapmi	27
5.1	Oppalaččat.....	27
5.2	Bargomárkanat ja bargofámu lihkeapmi.....	27
5.3	Vearuhussii laktášan dahkkit.....	29
5.4	Sosiáladorvu.....	30
5.5	Rádjeneavvun ja rádjeeasttaráđđi.....	31
5.6	Ovdii bohtán váttisvuodát.....	32
6	Ealáhusdoaimama gáibádusat	34
6.1	Oppalaččat.....	34
6.2	Sápmelašealáhusaid earenoamássajádat.....	35
6.2.1	Boazodoallu.....	35
6.2.2	Guollebivdu.....	37
6.2.3	Duodji – sápmelaš giehtaduodji.....	38
6.3	Ovdii bohtán váttisvuodát.....	38

7	Árabajásgeassin, oahpahus ja skuvlejupmi	40
7.1	Árabajásgeassin.....	40
7.2	Vuođđooahpahus ja nuppi dási skuvlejupmi.....	41
7.3	Rávesolbmuidoahpahus.....	42
7.4	Allaskuvlejupmi.....	43
7.5	Hástalusat	44
8	Doaibmabidjoevttohusat	45
	Gáldut	48
	Mielddus: Ásahanmearrádus	51

1 Čilgehusa duogáš

Ruhtaministtar ásahii Suoma ja Norgga gaskasaš rádjeguovloovttasbarggu guoskevaš čilgehusprošeavtta 13.5.2019. Prošeavtta doaibmabadji lei 15.5.2019–31.12.2019. (mielddus)

Prošeavtta ásaheami duogážiin lei Davvi-Sámi gielddaid ja sámedikki ovdanbuktán fuolla das, mo guovllu álbmoga bálvalusdárbbuid sáhtta vuhtiiváldit ja dorvvastit ovttaveardásaččat maiddái boahhtevuođas rievdilis doaibmanbirrasis. Almmolaš hálddahusa ja dan bálvalusaid ordnemii ja buvttadeapmái leat čuohcán ja čuhcet bistevaččat oalle mearkkašahtti nuppástus- ja ođasmahttindeaddagat earenoamážit doaibmama ekonomalaš ravdaevttuid, organisašuvdnastruktuvrraid, doaibmanproseassaid ja digitaliserema perspektiivvas. Earenoamáš fuolla lea ovdanbuktojuvvon sámegielat bálvalusaid oažžumis.

Guovllu álbmoga, árbevirolaš ealáhusaid ja bargofámu lihadeami dáfus áššái váikkuhit maiddái Suoma ja Norgga rádjeguovllu virgeoapmahašovttasbarggu doaibman sihke almmolaš váriin ordnejuvvon bálvalusaid oažžun rádjeguovllus beroškeahtta riikkavulošvuođas ja ássanriikkas. Bálvalusaid oažžuma bealis ovttasbarggu dárbu čuohcá earenoamážit sosiála- ja dearvvašvuođafuolahusa ja skuvlenbálvalusaid geavaheapmái, sosiáladorvui, gádjundoaibmamii sihke bargofápmo- ja ealáhusáššiide.

Prošeavtta ulbmilin lei lasihit dieđu fáttáin earenoamážit Eanodaga, Anára, Soađegili ja Ohcejoga gielddaid ássiid ja virgeoapmahašovttasbarggu ja earenoamážit sámegielat bálvalusaid perspektiivvas. Ulbmilin lei dahkat doaibmabidju-evttohusaid vejolaš almmolaš bálvalusaid geavaheapmái laktáseaddji váttisvuođaid jávkadeapmái ja dáid bálvalusaid ovddideapmái.

Prošeavttas čielggaduvvui sosiála- ja dearvvašvuođafuolahusa, gádjundoaibmama ja oahpahusdoaimma virgeoapmahaččaid ovttasbarggu sihke dáid doaibmasurggiid guoskevaš bálvalusaid oažžuma ja mo daid geavahit sihke bargofámu lihadeami ja ealáhusdoaibmama doaibmangáibádusaid Suoma ja Norgga rádjeguovllus. Earenoamážit galgga vuhtiiváldit sámegielat bálvalusaid ordnema ja oažžuma guoskevaš čuoggáid. Ulbmilin lei luovvat

dillegova Suoma ja Norgga gaskasaš ráji rasttildeaddji dilálašvuodain almmolaš bálvalusaid oažžumis ja mo daid geavahit.

Sosiála- ja dearvvašvuodafuolahusa ja oahpahusdoaimma bealis čilgehusas guorahalle mo dáid bálvalusaid sáhtta geavahit, geavaheami gáibádusaid ja viidodaga Suoma ja Norgga rádjeguovllus ássi ja guhkilmasat orodeaddji olbmuid buohta. Gádjundoaimmama bealis čilgehusas govviduvvo virgeoapmahašovttasbarggu ákkaid ja láhttevugiid. Čilgehusa njealját oasseguovlu lei bargofámu lihadeami ja ealáhusdoaimmama vejolaš eastagat. Dan lassin čilgehusas figgojuvvui dovddastit rádjeguovllu ássiid árgga ovttasbarggu ja doaimmama njuovžilvuhtii laktáseaddji hástalusaid ja evttohit dábiid árgga njuovžilvuoda lasiheapmái.

Go guorahallat virgeoapmahašovttasbarggu dahje almmolaš bálvalusaid oažžuma dahje anolašvuoda Suoma ja Norgga rádjeguovllus, galgá vuhtiiváldit dan vuolggasaji, ahte goappáge stáhtas lea iežas lánkaásaheapmi ja virgeoapmahaččain lea doaimmanváldi iežas guovlluinis, juos ii riikkaidgaskasaš dahje našuvnnalaš heivehallan dahje stáhtaid gaskasaš, guvllolaš dahje báikkálaš soahpamušat, main rádjeguovllu earenoamášiešvuogit leat vuhtiiváldojuvvon, nuppe lánkai daja. Čilgehusa olggobeallai lea goittotge ráddjejuvvon Norgga lánkaásaheami, virgeoapmahašdoaimmama dahje bálvalusvuogádaga guorahallan, mii livččii áibbas iežas čilgehusa čuozáhat.

Davvi-Sámi gielddat, maidda čilgehus čuoza, ledje sámegielddat. Suoma sámeguovlu gokčá Eanodaga, Anára ja Ohcejoga gielddaid ja Lappi bálgosa guovllu Soađegili gielddas. Guvlui lea mihtilmas guhkes gaskat ja ássiid hárvves čoahkkisvuohta. Gielddat leat viidodagaideaset bealis stuorrá, muhto ássiid čoahkkisvuoda bealis oalle uhcit (olmmošlogut jagis 2018 Eanodat: 1893, Anár: 6930, Soađegilli: 8545, Ohcejohka: 1242) (<https://lapinluotsi.fi/lappi-nyyt/vaesto/vaeston-kehitys/>). Eanemus sápmelaččat ássat Davvi-Sámi guovlogottis, masa Anár, Soađegilli ja Ohcejohka gullet. Stuurámuš oassi sámegiela giin ássat Anáris, sullii goalmátoassi ássiin, ja gieldda guovllus hállet buot golmma sámegiela. Ohcejogas sullii bealli ássiin leat sámegiela.

Váldegotti rájiid rasttildeaddji ovttasbarggu duogážin váikkuhit mánggat riikkaidgaskasaš ja davviriikkalaš soahpamušat. Daid lassin earenoamážit sámegiela bálvalusaid ovddideamis galgá vuhtiiváldit earálágan riikkaidgaskasašvuogitvuodalaš olmmošvuogitvuoda- ja eará soahpamušaid. Sápmelaččaide lea dovddastuvvon earenoamášsajádat Suoma vuodđolágas (731/1999), man 17.3 § mielde sápmelaččain eamiálbmogin lea vuogitvuohta bajásdoallat ja ovddidit iežaset giela ja kultuvrra. Dan lassin 121.4 § mielde sápmelaččain lea sápmelaččaid ruovttuguovllus sin gielaset ja kultuvrraset guoskevaš iešstivren dan mielde go lágas áshuvvo. Iešstivremis áshuvvo sámedikkis addojuvvon lágas (974/1995) (geahča dárkileappot Guttorm, Saamelainen itsehallinto Suomessa -dynaaminen vai staattinen? https://lauda.ulapland.fi/bitstream/handle/10024/63446/Guttorm_Juha_ActaE_242_pdfA.pdf?sequence=1&isAllowed=y).

Sápmelaččaid vuoigatvuođain geavahit sámegiela virgeoapmahaččaiguin ásahuvvo sámi giellalágas (1086/2003). Sápmelaččain lea ruovttuguovllus álo vuoigatvuohta geavahit lága heivehansuorgái gullelaš virgeoapmahaččaiguin suomagiela dahje sámegiela su válljema mielde. Sámegielain oaivvildit lága 3 § mielde anárašgiela, nuortalašgiela dahje davvisámegiela. Vuoigatvuohta earániid dikšumii sámegielain lea ovdamearkka dihtii sámevuovllu gieldda viergeoapmahaččaiguin, duopmostuoluin, daiguin stáhta báikkálašdási virgeoapmahaččaiguin, geaid virgeguvlui ovdalis máinnašuvvon gielddat gullet, guovllustivrradoaimmahagain, ealáhat-, johtalus- ja birasguovddážiin, Vearrohálddaha doaimmačuoggáin ja ÁEL:s. (2 §).

Iežasgielat ja iežasgiela oahpahasas ásahuvvo earet eará árabajásgeassinlágas (540/2018) ja vuodđooahpahaslágas (628/1998). Sámegiela eatnigiellan hállan mánás lea vuoigatvuohta oažžut árabajásgeassima sámegielain oppa riikkas. Sápmelaččaid ruovttuguovllus ássán sámegielagiin lea dan lassin vuoigatvuohta maidái sámegielat vuodđooahpahussii ja iežas eatnigiela oahpahussii. Logahatlága (714/2018) mielde oahpahasgiellan sáhtá suomagiela ja ruotagiela lassin leat sámegiella.

Vuodđolága 17.3 § ii rádjášuva dušše beare gielalaš vuoigatvuođaid dorvvasteapmái ja ovddideapmái, muhto dat ollá viidáseappot dorrvastit sápmelaččaid kulturhámi. Sáme kultuvrra doaba sisttisoallá stáđásman láhttenvuogi mielde earet eará sápmelaččaid árbevirolaš ealáhusaid, mat leat boazodoallu, guollebivdu, meahccebivdu, čoaggin, sámi giehtaduodji (duodji) ja dáid dánáigásaš hárjeheami hámit (geahča omd. HE 309/1993 vp).

2 Čilgehusa materiála

Čilgehusa materiálan lea adnojuvvon ávkin árabut dahkkon dutkamušaid, prošeakta- ja eará čilgehusaid, rádjeeasttaráđi raporttaid, interneahhta-siidduid, rádjejohti-, virgeoapmahaš-, ja áššedovdijearahallamiid ja sámedikki buvttadan materiála. Maiddái stivrenjoavkku lahtuid ja čoahkkimiin gullojuvvon áššedovdiid buvttadan diehtu lea adnojuvvon ávkin.

Rádjeguovloovttasbargu ja dan eastagat leat čielggaduvvon earálágan doaibmabijuiguin mángggain bargujoavkkuin ja ovddiduvvon earálágan prošeavttaid hámis.

Rádjeguovloovttasbarggu vuoigatvuođalaš gáibádusat leat árabut čielggaduvvon sisáššiidministeriija 2001 ásahan válmmaštallanjoavkkus Suoma ja Ruoŋa riikkarájiid rasttildeaddji ovttasbarggu čiekŋudeapmái (Rádjeguovloovttasbarggu čiekŋudeapmi. Čilgehus gielddaid riikkarájiid rasttildeaddji ovttasbarggu vuoigatvuođalaš gáibádusain). Raporttas dutke earenoamážit vuoigatvuođalaš gáibádusaid vai oazžut áigái gielddaid gaskasaš oktasaš almmolašvuoigatvuođalaš ovttasbargoorgána.

Čakčat 2002 riikkaid oaiveministariid bargogohččosis álggahuvvui Suoma ja Norgga gaskasaš rádjeovttasbargoprošeakta. Prošeavtta ulbmilin lei earuhit ja veahkehit jávkadit Norgga ja Suoma davvi gielddaid riikkarájiid rasttildeaddji ovttasbarggu ráhkaduslaš eastagiid. Ovttasbargoprošeavtta loahpparaporta sisttisdoalai mángggaid eará doibmiid ja hálddahusa dásiid guoskevaš ovddidanevttohusaid. Ovttasbargovejolašvuođaid ja ovddidandárbbuid guorahalle oahpahuš- ja čuvgehusdoaimma, sosiála- ja dearvvašvuođafuolahusa, teknikkalaš sektora, ealáhusaid ovddideami ja infrastruktuorra surggiin.

Sisáššiidministeriija ásahii 16.9.2004 bargujoavkku čuovvut ovdalis máinnašuvvon raportii gullelaš doaibmabidjoevttohusaid ollašuvvama Suoma oasis. Bargujoavku čuovui ovttasbargoprošeavtta loahpparaportii gullelaš doaibmabidjoevttohusaid ollašuvvama ja gárvvistii raportta. Go čohkkejedje doaibmabidjoevttohusaid čuovvundieđuid, bivde kommeanttaid Anára, Ohcejoga ja Eanodaga gielddain, Lappi leanaráđđehusas, Lappi lihtus, Lappi bargoveahka- ja ealáhusguovddázis ja sámedikkis. Dan lassin dollojuvvui oktavuohhta Norgga guovlo- ja gieldaministeriijain dieđuid lonohallamii čuovvoleami ovdáneamis. Maiddái Suoma ja Norgga áššáigullelaš sektorministeriijaid ovddasteddjiid gaskkas lei dárbbu mielde dieđuid lonohallan. (Suoma ja Norgga rádjeguovloovttasbargu 2004)

Ohcejoga gieldda čađahii sosiála- ja dearvvašvuodaministeriija ja gieldda ruhtadan rádjeguovloovttasbargoproševtta jagiin 2005–2007 (Norga-áittardeaddji, loahpparaporta). Finnmárkku leanaráđdehusa dearvvašvuoda- ja sosiálaossodat vástidii Norgga gielddaministeriija ruhtadan Grenseløst i Nord -proševttas jagiin 2006–2009. Proševttain gárvvistuvvui soahpamušmállaárvalus gieldda bálvalusaide, ordnejedje skuvlejumi ja semináraid, bargit deaivvadedje nuppiideaset ja oahpásmuvve ránnjáriikka bálvalusaide. Ohcejoga ja Deanu gielddat sohpe vuostevurolaš sámegeielat mánáid beaivedivššus jagis 2006. Lappi buohccedikšunbire ja Finnmárkku leana spesiálabuohccedikšuma ordnejeddi Helse Finnmark dahke soahpamuša spesiálabuohccedivššu bálvalusaide geavaheamis jagis 2007 ja soahpamuša vuosttasdivššus 2011.

15.4.2010–31.10.2012 čađahuvvon Deanuleagi sosiála- ja dearvvašvuodabálvalusaide ovdidanproševtta ulbmilin lei buoridit Suoma ja Norgga rájiid rasttildeaddji ovttasbarggu vehkiin sosiála- ja dearvvašvuodabálvalusaide oažžuma ja kvalitehta, deattuhedje earenoamážit sápmelaččaid bálvalusaide. (Salminen 2012). Sápmelaččaid buresbirgenbálvalusaide dili lea mannan áiggiid čielggaduvvon mánggain eará dutkamušain ja proševttain (earet eará Ristenrauna Magga 2010 ja Heikkilä & Laiti-Hedemäki & Pohjola 2013).¹

Davviriikalaš rádjeeasttaráđi julggaštan jahkeraporttain leat buktojuvvon ovdan jahkásaččat earálágan rádjeeastagat maiddái Suoma ja Norgga gaskkas. (Gränshinderrådets årsrapport 2014–2019). Dan lassin Pohjoiskalotin Rajaneuvonta lea ovttas Lapin Yrittäjät ry:in, Företagarna Norrbottenin ja Bedriftsforbundetin dahkan čielggadusa rádjeeastagiin. (Ealáhuseallima Rádjeeastagat Davvekalohas 2014). Davviriikalaš vearrosoahpamuša doaibmama ja dan heiveheapmái laktáseaddji váttisvuodaid leat guorahallan raporttas jagis 2018. (*Upplevda konsekvenser av det nordiska skatteavtalet på uppdrag av Grensetjänsten Norge-Sverige, Nordkalottens Gränstjänst Haparanda/Skibotn och Øresunddirekt Sverige*).

Sápmelaččaid geavahusas lean bálvalusaide earenoamášievugiid sihke daid oažžumii ja anolašvuhtii laktáseaddji váttisvuodaid leat govven viidat earálágan sámedikki gárvvistan materiálain (omd. Sámegeielat bálvalusaide dáládillegárten, https://stm.fi/documents/1271139/4067344/SAAMELAPeselvitys110117_final.pdf/f1418169-7e37-4d7a-803d-30d192ffed5f). Sámegeielat sode-bálvalusaide lea dan lassin giedahallan hálddahusa giellamuitalusas 2017 (<http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/160384>) ja dan duogášávnas doaimman sámebaromehteris 2016 (<https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/78941>). Sámegeielat bálvalusaide ordnema leat maiddái guorahallan sosiála- ja dearvvašvuodafulahusa bálvalusráhkadusođasmahttima ovdit gárvvistanmuttuin (HE 15/2017, https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/KasittelytiedotValtiopaivaasia/Sivut/HE_15+2017.aspx ja 16/2018 https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/KasittelytiedotValtiopaivaasia/Sivut/HE_16+2018.aspx).

1 Oppalaččat sápmelaččaid vuoigatvuodaid ollašuvvamis omd. esim. Leena Heinämäki – Christina Allard – Stefan Kirchner – Alexandra Xanthaki – Sanna Valkonen – Ulf Mörkenstam & Nigel Bankes – Jacinta Ruru – Jérémie Gilbert – Per Selle – Audra Simpson – Laura Olsén: Sámiid vuoigatvuodaid ollašuvvan: riikkaidgaskasaš vuoigatvuoda veardideaddji dutkamus.

3 Sosiála- ja dearvvašvuodafuolahus

3.1 Bálvalusvuogádat

Suomas ovddasvástádus sosiála- ja dearvvašvuodabálvalusaid ordnemis gullá gielddaide. Dearvvašvuodabálvalusvuogádat juohkašuvvá vuodđodearvvašvuodafuolahussii ja spesiálabuohccedikšui. Earenomáš máhtu gáibidan doaibmabijut leat čohkkejuvvon riikkaviidosaččat. Ovddasvástádus vuodđodearvvašvuodafuolahusa bálvalusaid ordnemis leat ovttaskas gielddat, go fas ovddasvástádus spesiálabuohccedivššu ordnemis lea buohccedikšunbiriin. Dan lassin buohccedikšunbire gieldaovttastupmi vástida guovllustis spesiálabuohccedivššu bálvalusaid oktiiheiveheamis álbmoga ja vuodđodearvvašvuodafuolahusa dárbbuid mielde (Dearvvašvuodafuolahusláhka, 1326/2010, THL 33 §). Sosiálafuolahusas ii leat vástideaddji juohku vuodđo- ja spesiáladási bálvalusain.

Gielda galgá ordnet vuodđodearvvašvuodafuolahusa bálvalusaid guovllustis ja seamma láhkai juohkehaččas gieldda ássis lea vuoigatvuohta geavahit bálvalusaid. Juohkehaš sáhtta maidái válljet almmolaš dearvvašvuodafuolahusa dikšunbáikkis Suomas dearvvašvuodafuolahuslága válljenfriddjavuođa dihtii. Dan lassin juohkehaččas lea dearvasvuodafuolahuslága 50 § vuodul vuoigatvuohta hohpolaš buohccedikšui almmolaš dearvvašvuodafuolahusas.

Vuodđodearvvašvuodafuolahusa bálvalusaid ordnema várás buot gielddain lea dearvvašvuodaguovddáš. Ovddasvástádus spesiálabuohccedivššu ordnemis lea buohccedikšunbiriid gieldaovttastumiid vástun. Spešiálabuohccedivššu oasis čielggadusa čuozáhahkan lean gielddat gullet Lappi buohccedikšunbiriin, mii gullá Oulu universitehtalaš buohcceviesu spesiálaovddasvástádussuorgái (erva-alue). Birrajándora fáktavuorru lea Anára gielddas ja Roavvenjárggas Lappi guovddášbuohcceviesus.

Vuosttasdivššu ordnen lea spesiálabuohccedivššu buohccedikšunbire ovddasvástádus guovllustis (THL 39 §). Eará dearvvašvuodafuolahusa buohccedikšunbire sáhtta baicce ordnet bálvalusa mángggain eará dábiin, ovdamearkka dihtii ovttasbargosoahpamušain.

Vuosttasdivššu bargguid gaskkusteaddjin doaibmá heahteguovddáš. Alárbmaguovddážiid hálddahuslaš ovddasvástádusat leat juhkkojuvvon golmma doaibmasuorgái ja operatiivvalaš ovddasvástádusat golmma fáktavuorroguvlui (P3-guovllut).

Suomas gielddaid ovddasvástádussan lea maiddá sosiálafuolahusa bálvalusaid ordnen. Sosiálafuolahusa sektoris eai leat buohccedikšunbiriid vástideaddji organisašuvnnat. Sosiálafuolahusa rájiid rasttildeaddji bálvalusaid oasis galgá vuhtiiváldit maiddá dan, ahte sosiálafuolahusa ordnemii laktása olu lánkaáshuslaš mearrádusdahkan ja eará almmolaš válddi geavahepmi, maid oasis doaibmanváldi lea suomelaš virgeoapmahaččain. Sosiálafuolahusa bálvalusaid oažžun gáibida dábálaččat mearrádusa bálvalusa addimis, go fas bálvalusa sáhtta geavatláččat ollašuhttit maiddá eará doaibmiid bokte.

Nu sosiálafuolahusa, go dearvvašvuodafuolahusa bálvalusaid sáhtta ordnet mánggain eará dábiiguin, ovdamearkka dihtii dahkamiin soahpamuša oktasašdoaimmain bálvalusaid buvttadeapmin dahje skáhppomin bálvalusaid oastinbálvalussoahpamušain nuppi bálvalusbuvttadeaddjis. Spešialabuohccedivššu oasis lea lánkaásaheamis sierra gávnnavuvvon, ahte earát spešialaovddasvástádussuorgái gullevaš buohccedikšunbire gielddavastumit sáhttet dahkat spešialabuohccedivššu oktasašdoaimmain soahpamuša, juos dasa lea dárbu ovdamearkka dihtii vai dorvvastit sámegeilat buohcci gielalaš vuoigatvuodaid dahje vai čadahit dearvvašvuodafuolahusa bálvalusaid bargujuogu (THL 44\$).

Oppalaččat sosiálabálvalusaid oažžuma ja anolašvuoda, bálvalusaid kvalitehta ja buohccidorvvolašvuoda guoskevaš prinsihpat gusket buohkaid geat geavahit bálvalusaid ja váttisvuodát laktásit oppalaččat Lappi guovllu earenoamášievuodaide, dego ovdamearkka dihtii guhkes mátkegaskaide. Vuolggasadji sosiálabálvalusaid ordnemii lea áššehasa doarjaga dárbbu čuvvon bálvalusaid ordnen ovtaveardásaččat nu, ahte bálvalusat leat sihke oažžumis ja olámuttos.

Dárkilut gova gielddaid bálvalusstruktuvrras oažžu ovdamearkka dihtii Anára gieldda buresbirgenmuitalusas (<https://www.inari.fi/media/tiedostot-2019/sosiaali-ja-terveystoimi-2019/hyvinvointikertomus-2019-2020.pdf>) ja earenoamážit sámegeilat bálvalusaid oažžumis gieldda interneahhta-siidduin <https://www.inari.fi/fi/palvelut/sosiaali-ja-terveyspalvelut/saamenkieliset-sosiaali-ja-terveyspalvelut.html>) ja Ohcejoga gieldda buresbirgenmuitalusas (<https://www.utsjoki.fi/hallinto/kunnan-strategia-ja-suunnitelmat/>), Soađegili buresbirgenmuitalusas <http://www.sodankyla.fi/Documents/Tietoa%20Sodankyl%C3%A4st%C3%A4/Kuntainfo/Laaja%20hyvinvointikertomus%202017-2020.pdf>. Dieđu Eanodaga gieldda bálvalusstruktuvrras oažžu gieldda neahttasiidduin <https://enontekio.fi/sosiaali-ja-terveys/sosiaalipalvelut/sosiaalipalvelut/>.

3.2 EU-vuoigatvuohta ja stáhtasoahpamušat

Dearvvašvuođabálvalusaid geavaheapmái váikkuhit maiddá Eurohpá Uniovna sosiáladorvovuođadagaid oktiiheiveheamis addojuvvon nu gohččojuvvon koordináhtaásahusat (joatkagis *EU sosiáladorvvu koordináhtaásahus 883/2004 ja 987/2009*) ²mat sisttisdoallet buohccedivššu oažžuma ja addima ja dain bohtán goasttádusaid guoskevaš njuolggadusaid. Dáid EU-ásahusaid vuođul mearriduvvo earenoamážit dilálašvuođain, main olmmoš gártá dálkkasdieđalaččat vealtameahttun buohccedivššu dárbei go orru gaskaboddasaččat nuppi EU- dahje ETA-stáhtas dahje Sveiccas. Dan lassin dain ásusain mearriduvvo olbmo vuoigatvuođas oažžut ovdalobi nuppi stáhtas bohtán buohccedivššugoasttádusaid buhttemii. Dát mearrádusat gusket ETA-soahpamuša vuođul buohccedivššu oažžuma ja buhttema guoskevaš dilálašvuođaid maiddá Suoma ja Norgga gaskkas. Juos olmmoš oažžu divššu nuppi riikkas ovdalobi vuođul, maiddá mátkegoasttádusat buhttejuvvojit gitta dikšunbáikái, dego maiddá dilálašvuođas, mas giela dahje buohccedikšunbire lea ordnen bálvalusaid ovttasbargosoahpamušain dahje oastinbálvalussan (buohcoadjoláhka 1224/2004, 4 §).

Davviriikkaid gaskkas lea gárvvistuvvon oktasašdavviriikkalaš dearvvašvuođafuolahusa rámmasoahpamuš (SopS 8/2004) ja davviriikkalaš sosiálabálvalussoahpamuš (SopS 68/1996). Vuosttamužžan máinnašuvvon rámmasoahpamuš guoská doaibmanválddálaš virgeoapmahaččaid ovttasbarggu dearvvašvuođafuolahusa suorggis. Ovttasbargu gokčá ráhkkanandoaimmaid válmmaštallama ja veahkkeaddima vuolláičállán stáhtaide heahtejá katastrofadiliin. Sosiálabálvalussoahpamušain lea dorvvastuvvon vuoigatvuođa geavahit davviriikkalaš giela sosiála- ja dearvvašvuođabálvalusain. Soahpamuš guoská eanaš dušše beare dilálašvuođaid, main olmmoš orru lobálaččat gaskaboddasaččat nuppi Davviriikkas.

EU koordináhtaásahusaid dievasmahtán davviriikkalaš sosiáladorvosoahpamušas (SopS 54-55/2014) leat dárkilut mearrádusat mat gusket earet eará stáhtaid vuostevurolaš buohccedivššu goasttádusaid on rehkegiin luohpamis. Sosiáladorvosoahpamušas lea mearriduvvon maiddá buohccedivššu oažžumii laktásan máhccanmátkki lassegoasttádusaid buhtadusain. Soahpamuša 7 artihkkala mielde orrunriika buhtte Davviriikkas ássán olbmui, geas lea vuoigatvuohta dikšunovdduide ássanriikkastis ja gii oažžu buohccedivššu go orru gaskaboddasaččat nuppi Davviriikkas, ruovttumátkkis ássanriikii šaddan lassegoasttádusaid, juos son gártá buohcuvuođas dihtii geavahit divrasut mátkkoštandábi go son muđui livččii geavahan. Lassebuhtadus ii guoskka dilálašvuođaid main dikšu addojuvvo ovdalobi vuođul.

Soahpamuš geatnegahtá lasihit gaskavuodaid ovttasbarggu rádjeeastagiid jávkadeapmin earet eará áššehasa veajuiduhttináššiin. Seamma láchai soahpamuš geatnegahtá

² (Eurohpá parlameantta ja dan rádi ásus 883/2004 sosiáladorvovuođadagaid oktiiheiveheamis addojuvvon ásus (EY) N:o 883/2004 ollašuttinmeannudeamis addojuvvon Eurohpá parlameantta ja rádi ásus (EY) N:o 987/2009),

virgeoapmahaččaid ja lágádusaid ovttasbargui vai ollašuhttet soahpamuša. Rájiid rasttildeaddji dilálašvuodain gažaldatvuloš riikkaid áššáigullelaš virgeoapmahaččat ja lágádusat galget ovttasbargguin buoridit hálddahušlaš meannudemiid, veahkehit nuppiideaset ja konkrehtalaš dáhpáhusain dahkat ovttasbarggu, vai dili sáhtášii čoavdit nu guhkás go vejolaš gažaldatvuloš olbmo ovdun. Davviriikkaid gaskkas ii maiddáii ovdamearkka dihtii buohccedivššu oažžumii dárbbas eurohpalaš buohccedivššukoartta, muhto pássa dahje ID-koarta reahkkájit.

Našuvnnalaččat sihke sosiálfuolahuslágas (710/1982) ja dearvvašvuodáfuolahuslágas lea soahpamuša vuodul ásahuvvon gieldda dahje gielddaovttastumi geatnegasvuodas fuolahit lassin das, ahte Davviriikkaid riikkavuložat sáhttet dárbbu mielde geavahit iežas gielaset, suomagiela, islánddagiela, dároggiela, ruođagiela dahje dánskkagiela, go geavahit sosiálfuolahusa ja dearvvašvuodáfuolahusa bálvalusaid. Gieldda dahje gielddaovttastumi galgá dalle vejolašvuodaid mielde fuolahit das, ahte Davviriikkaid riikkavuložat ožžot dárbbalaš dulkon- ja jorgalusveahki geavahemiin giela man áššehas dahje buohcci ipmirda, juos vejolaš.

Rádjeguovllus ássán olbmo barganriika sáhtta leat eará go ássanriika. Dalle dearvvašvuodábálvalusaid geavaheapmái laktásit dihtolágan earenoamášiešvuodat mat leat sorjavaččat das, man stáhta sosiáladorvvu birii olmmoš gullá. Bargis ja rádjebargis, gean ássangiela lea Suomas ja gii bargá Noroggas, lea vuoigatvuohta dárbbalaš buohccedikšui sihke ássanriikkastis ja barganriikkastis EU sosiáladorvvu koordináhtaásahusa (883/2004) 17 ja 18 artihkkala mielde.

Olmmoš sáhtta maiddáii iešráđálaččat ohcalit dikšui nuppi EU- dahje ETA-riikii, ovdamearkka dihtii Norgii. Dalle heiveheapmái boahá Eurohpá uniovna buohccedirektiiva³ mii lea Suomas fápmui biddjojuvvon lágain rájiid rasttildeaddji dearvvašvuodáfuolahusas (rádjeláhka, 1201/2013). Maiddáii Norga heiveha direktiivva, dasgo lea dan sierra implementeren. Rádjelága mielde olbmo iešráđálaččat mátkkoštettiin dikšui dákkáraš stáhtii divššus šaddan goasttádusat (dutkan, dikšun, doavttirmáksu, dálkasat ja mátkkit) buhttejuvvojit buohccoadjólága (1224/2004) mielde. Ovdalobi haga dáhpáhušvuohtas dikšui ohcaleamis buohcci máksá ieš divššus ja goasttádusat buhttejuvvojit buohccoadjovuogádagas ÁEL bokte. Mátkegoasttádusat buhttejuvvojit dalle dan iežasvástu badjelmanna oasis, mii livččii šaddan mátkkis lagamus dearvvašvuodáfuolahusa ovttadahkii Suomas, dat spiehkka ovdalobi čuvvon dikšui ohcaleamis. Dálkasiid buhtten bealistis gáibida, ahte dat leat dálkkaslágas meroštallojuvvon dálkkasbuktagat ja daid oasis lea fámus dálkasiid haddelávdegotti dohkkehan buhttenvulošvuohta.

³ Buohcci vuoigatvuođaid heiveheamis rájiid rasttildeaddji dearvvašvuodáfuolahusas addojuvvon Eurohpá parlameantta ja ráđi direktiiva 2011/24/EU.

Dearvvašvuodafuolahusa ámmátolbmolága (559/1994, 3§) mielde nuppi Davviriikka riikkavuloža vuoigatvuođas doaibmat dearvvašvuodafuolahusa ámmátolbmøn Suomas heivehuvvojit seamma njuolggadusat (Eurohpá parlameantta ja ráđi direktiivva ámmátgelbbolašvuoda dovddasteamis (2005/36/EY, ámmátgelbbolašvuodadirektiiva) go EU- dahje ETA-riikka riikkavuloža vuoigatvuođas doaibmat dearvvašvuodafuolahusa ámmátolbmøn Suomas. Doaktára, bátnedoaktára, provisor, buohccedivššára ja čalbmeeatni dutkosa duodašteapmi dáhpáhuvvá automáhtalaččat, juos ohccis lea direktiivva mildosiin máinnašuvvon dutkkusduodaštus. Earáid dearvvašvuodafuolahusa ámmátolbmuiñ addojuvvon lágas ja ásaahas máinnašuvvon ámmáhiid buohta heivehuvvo almmolaš duodaštanvuogádat, man mielde ámmátolbmuiñ galgá leat direktiivva čuvvon dutkkusduodaštus dahje eará vástideaddji áššegirji, mii gažaldatvuloš riikkas gáibiduvvo vai oažžu vuoigatvuođa gažaldatvuloš ámmáhii.

Davviriikkaid gaskkas lea lassin leamašan fámus soahpamuš soames dearvvašvuoda- ja buohccedivššu bargoveahkajoavkkuid ja šibitdoaktáriid oktasaš davviriikkalaš bargomárkaniin gitta jagis 1994. (SopS 1- 2/1994). Soahpamuš nuppástahttojuvvui 2019 nu, ahte oasis mat manne badjálagaid EU ámmátgelbbolašvuoda dovddasteami guoskevaš direktiivvain jávkaduvvojedje. Soahpamuš dievasmahtá EU heivehallama ja sisttisdoallá oppalašnjuolggadusaid dearvvašvuodafuolahusa ámmátolbmuid gelbbolašvuoda duodašteamis nuppi Davviriikkas seamma láchkai go gozihandieduid lonuheamis. (HE 65/2019).

Geavatlaččat lea vuhtton, ahte dárbu rájiid rasttildeaddji bálvalusaid geavaheapmái Norggas lea earenoamážit sámegielat álbmogis. Maiddái Norggas ássán suomagielagat geavahit millosit suomagielat bálvalusaid Suomas.

3.3 Guvllolaš soahpamušat

Lappi buohccedikšunbire ja Helse Finnmark leat dahkan soahpamuša mii guoská spesiálabuohccedivššu (12.7.2007, fámus doaisttázii, <http://www.lshp.fi/fi-FI/Sairaanhoitopiiri/Rajayhteistyö>), mii guoská daid bálvalusaid maid almmolaš spesiálabuohccedivššu ovttagat ostet nubbi nuppis. Ulbmilin lea dahkat vejolažžan Helse Finnmarka spesiálabuohccedivššu bálvalusaid fállama vuosttamužžan Suoma sámegielat álbmoga dárbbuide ja fas Lappi buohccedikšunbire bálvalusaid fállama vuosttamužžan Finnmarkku suomagielat álbmoga dárbbuide. Soahpamuš gokčá visot soahpanoassebeliid almmolaččat fállan bálvalusaid. Soahpamuša olggobeallái lea ráddjejuvvon buohccedikšu man suomelaš dahje norgalaš oažžu riikkaidgaskasaš soahpamušaid vuodul go orru nuppi riikkas ja buohccedikšu man ožžot nu gohččojuvvon ráddjejohttit, geat juogo ássat dahje barget nuppi riikkas.

Soahpamuš ii maiddáii daga pasientii vuoigatvuođa válljet friddja dikšunbáikki nuppi riikkas, muhto divššu addin galgá vuođđuduvvat dearvvašvuođafuolahuslága čuvvon čálalaš sáttareivves. Rádjegiellaid vuođđodearvvašvuođafuolahus ii sáhte dahkat sáttareivve njuolgga nuppi riikka spesiálabuohccedivššu ovttadahkii, muhto ovdamearkka dihtii Suomas sáttareive doaimmahuvvo vuođđodearvvašvuođafuolahusas Lappi buohccedikšunbiri, gos árvoštallojuvvo divššu dárbu ja addojuvvo máksinčatnasupmi. Dárkileappot Buohcci Suomas Norgii bálvalusproseassa (<http://www.lshp.fi/fi-FI/Sairaanhoitopiiri/Rajayhteistyö>). Bálvalusaide heivehit dan riikka lánkaásaheami (ovdamearkka dihtii guoddaleamit, buohccevahágit ja buhtadusat), gos bálvalusat buvttaduvvojit.

Lappi guovllus vuosttasdivššu rádjeovttasbargu dahkkojuvvo oktasašdavviriikalaš dearvvašvuođafuolahusa rámmasohpamuša (SopS 8/2004) vuođul ja aitosáčat guvllolaš soahpamuša vuođul. Davvi guovllu rádjeovttasbarggus vuosttasdivššus lea gárvvistuvvon 29.11.2011 davviriikkaid oktasaš soahpamuš, man oassebealit leat Norrbottena leana eanagearret, Helse Nord RHF (Regional helseforetak), Lappi buohccedikšunbire, Oarje-Mearrabađaeatnama buohccedikšunbire ja Oulu universitehtalaš buohcceviessu (<http://www.lshp.fi/fi-FI/Sairaanhoitopiiri/Rajayhteistyö>). Soahpamuša ulbmilin lea buoridit rádjeguovlluid báikkálašálbmoga ja gussiid dárbbašan vuosttasdikšo- ja buohccidfievrriidanresurssaid oazžuma. Soahpamuš gokčá sihke stuorralihkohisvuođaid ja ovttaskas riikkavuložiid heakka ja dearvvašvuođa uhkideaddji buohcuvuođadiliid, ja guoská ambulánsaid ja ambulánsahelikopteriid bargoveagainis sihke earáid vuosttasdikšu- ja buohccidfievrriidanresurssaid. Eatnandieđalaččat ovttasbargu gokčá Ruota Norrbottena leana, Norgga Nordlándda, Romssa ja Finnmárku sihke Suoma Lappi ja Oarje-Mearrabađaeatnama buohccedikšunbiriid guovlluid. Guđege riikka alárbmaguovddážit árvoštallet alárbmadárbbu ja ovdanbuktet veahkkebivdaga nuppi stáhta alárbmaguovddáži, mii dan maŋŋá vástida iežas riikkastis buohccidfievrriidanresurssaid alárpmas fámus lean meannudandábiid mielde.

Dálá ráhkadussii laktásit hástalusat earenoamážit sosiálafuolahusa ja vuođđodearvvašvuođafuolahusa rádjeovttasbarggu ovddideami dáfus, dasgo giellat galget prinsihpalaččat soahpat ovttasbarggus guhtege bealiteaset, go fas spesiálabuohccedivššu guoskevaš soahpamuša sáhtá dahkat nu ahte dat guoská oppa buohccedikšunbire guovllu. Suomas leat válmmaštallan sosiála- ja dearvvašvuođafuolahusa bálvalusráhkadusa ođasmahttima gitta 2000-logu álggus, man ulbmilin lea sirdit sosiála- ja dearvvašvuođafuolahusaid viidásut organisašuvdnii, eanangoddái dahje dávisteadjái, mii sáhtašii bealistic dahkat vejolažžan buoret ollislaš ovddideami.

3.4 Sámegielat bálvalusat

Gažaldagat sámegielagiid sosiálafuolahusa bálvalusaid oažžumis laktásit earenoamážit gielaláš ja kultuvrraláš vuoigatvuođaide. Sámegielagiin lea vuoigatvuohta oažžut sosiála- ja dearvvašvuođafuolahusa bálvalusaid eatnigielainis ja bálvalusaid sisdoalus galggašii vuhtiiváldit sámekultuvrra earenomášiešvuođaid. Gielddaide ii leat mearriduvvon geatnegasvuohta ordnet sámegielat bálvalusaid. Sámegielat álbmogis galgá leat goittotge vejolašvuohta váikkuhit sosiála- ja dearvvašvuođabálvalusaid sisdollui, vai giela lassin sin árbevirolaš dábit ja ealáhusat vuhtiiváldojuvvojit áššáigullevaččat. (HE 16/2018).

Sosiálafuolahusa áššehaslága (812/2000) ja buohccelága (785/1992) vuođul sosiálafuolahusa áššehasa ja buohcci eatnigiela ja kultuvrra galgá vuhtiiváldit go ordnejit divššu ja fuolahusa. Áššehasas ja buohccis lea vuoigatvuohta oažžut dulkoma visot golmma sámegielain (anárašgiella, nuortalašgiella ja davvisámegiella) sápmelaččaid ruovttuguovllus ja dain gielddaovttastumiin, maidda dát gielddat gullet. Dákkáraččat leat ovdamearkka dihtii Lappi buohccedikšunbire ja Lappi spesiálafuolahusbire. Áššehasas ja pasieanttas lea sámi giellalága čuovvu vuoigatvuohta oažžut hálddahusmearrádusaid iežas gielainis.

Sámegielat bálvalusaid oažžun čuozáhatgielddain molsašuddá. Ovdamearkka dihtii Anára gielddas sosiála- ja dearvvašvuođaossodaga bargoveagas sámegielat bargit leat sullii 12 % ja juohkásit eará sámegielaid joavkkuide.

Almmolaš sosiálabálvalusat (sosiálabargu) leat oažžumis Eanodaga gielddas, gos bargá davvisámegielat sosiálabargi. Earáin sámeguovllu gielddain sámegielat bálvalusat sosiálabargus leat oažžumis dušše beare dulkoma bokte.

Mánáid, nuoraid ja bearrašiid sámegielat bálvalusat eai olus leat oažžumis davvi gielddain. Eanodagas mánáidsuodjalusas bargá davvisámegielat sosiálabargi. Anáris lea davvisámegielat dearvvašvuođadivššár, gii vástida maiddá mánáid ja nuoraid bálvalusain (skuvldearvvašvuođafuolahus). Mánnábearrašiin lea vejolašvuohta oažžut ruovttubálvalusa davvisámegielain Eanodagas, Anáris ja Ohcejogas sihke nuortalašgielain Čeavetjávrrri guovllus ja anárašgielain Davvi-Anáris.

Norggas Sis-Finnmárkku bearašsuodjalusguovddáš Kárášjogas ordne suoma- ja davvisámegielat bálvalusaid ovdaeastadeaddji searvvušdoaimmain, bearaš- ja párraterapiijain, bearašsiehtadallanbálvalusain, soabadallanbálvalusain ja mánáidsuodjaleami bálvalusain. Riikkaid dahje gielddaid gaskkas eai leat soahpamušat bálvalusaid fállamis, muhto ovttaskas sámebearrašat ohcalit iešráđálaččat áššehassan.

Ahkeolbmuid sámegielat bálvalusat gávdnojit muhtun gielddain. Anára gielddas ruovttubálvalusas ja bálvalanássamis barget davvisámegielat, anárašgielat ja nuortalašgielat

bargit. Eanodaga, Soađegili ja Ohcejoga gielddain dain bálvalusain barget davvisámegiela bargit.

Lagasguovlluin Norggas davvisámegiela ruovttudikšu ja bálvalusássa ja idjapatrulladoaimman lea fállamis Kárášjogas ja Guovdageainnus gieldmaid ordnema bokte. Bálvalusaid geavaheamis ii leat oppalaš soahpamuš, Deanu ja Ohcejoga gieldmaid gaskkas lea birrajándora divššu guoskevaš soahpamuš.

Gárrenávnnas- ja mielladearvvašvuodábálvalusaid oažžun sámegeielain lea maiddá vánis. Eanodagas ordnejuvvo davvisámegiela gárrenávnnasvejuiduhttin rabasvejuiduhttinbálvalussan (Meahcceterapiija-doaimman). Ohcejogas bargá davvisámegiela psykiátralaš buohccedivššár. Anára ja Soađegili mielladearvvašvuodadoaimmahagain eai leat sámegeielat bálvalusat oažžumis muđui go dulkka bokte.

Norgga bealde Kárášjogas leat fállun davvisámegiela gárrenávnnasbálvalusat gárrenávnnasvejuiduhttinovttadat Finnmárkku klinihkas. Lappi buohccedikšunbire ja Helse Finnmarka soahpamuš gokčá dáid bálvalusaid.

Lápmásiidbálvalussan Ohcejogas ordnejuvvo davvisámegiela beavedoaimman ja ássanbálvalusat.

Vuoddearvvašvuodafuolahusa barget ovttaskas sámegeielat dearvvašvuodafuolahusa ámmátolbmot visot čilgehusa čuožáhtgieldain. Spešialbuohccedivššus sámegeielat bálvalusaid lagasbuohcceviessun doaimmá Lappi guovddášbuohcceviessu Roavvenjárggas.

3.5 Ovdii bohtán váttisvuodát

Rájiid rasttildeaddji sosiála- ja dearvvašvuodafuolahusa bálvalusaid geavaheami dáfus lea vásihuvvon váttisin dat, ahte dain ii gávdno gieldmaid guovdu dahje spešialbuohccedivššu vástideaddji čoahkaiduvvon soahpamuš. Lea áicojuvvon ahte soahpamuša váilun vádduda ovttasbarggu ovddideami ja doaimmi málliid dahkama. Dása váikkuha maiddá dat, ahte smávva gielddain eai vealttekahtá leat dárbbalaš resurssat ovttasbarggu ovddideapmái, muhto dán galggašii bargat viidáseappot guvllolaš dásis. Čielggas struktuvra, koordinašuvdna ja ovddasvástádušaid meroštallan rájiid rasttildeaddji bálvalusaid ollisvuodas váilot.

Mánáidsuodjalusáššiin ovttasbargu Norgga ja Suoma gaskkas ii eat geavatlaččat olláge. Mánáidsuodjalusáššiin čoavdimássii bohtet maiddá virgeoapmahačča doaimmanváldái laktássa gažaldagat ovdamearkka dihtii bálvalusaid goziheamis. Norgga, Suoma

ja Ruota sámedikkat leat ásahan oktasaš ulbmilin sámegielat ja kultuvrra čuvvon mánáidsuodjalusbálvalusaid ovddideami rádjeovttasbargun.

Geavatlaš dásis hástalussan lea gávnnavuvvon earenoamážit dan, ahte ámmátlaš ja virgeoapmahaččaid doaibmanvuogit leat ráji nuppi bealde earáláganat. Váttisvuodát leat boahtán ovdii maiddá goasttádusaid juohkimis ja bálvalusaid geavaheami rehkegiin. Ovdamearkka dihtii Norgga rehkegiin leat leamašan eahpečielggasvuodát nu, ahte buohccái lea sáddejuvvon persovnnalaš rehkot, vaikko guvllolaš vuosttasdikšusoahpamuššii vuodđuduvvan bálvalusaid geavaheamis goasttádusaid rehkegat galggašedje dáhpáhuvvat organisašuvnnaid gaskkas, eaige golut berrojuvvo ollege ovttaskas buohcciin.

Seamma láhkai geavatlaččat soames dilálašvuodain leat boahtán ovdii váttisvuodát dearvvašvuodabálvalusaid oažžumis. Ovdamearkka dihtii Suomas ássán ja Norggas barggus johtán bargi dahje rádjebargi ii vealttekeahhtá leat ožžon ovdamearkka dihtii Kárášjogas hoahpuhis bálvalusa dahje iežasdoaktára, maidda sis galggašii leat vuoigatvuohta EU-láhkaásaheami vuodul. Gielalaš hástalusat čuvvot das, ahte norgalaš dearvvašvuodafuolahusvuogádat doaibmá eanaš dárogielain.

Mátkegoasttádusaid buhttenmeannudemiin joatkkabuohccedikšui ohcalettiin leat gávdnon váttisvuodát, mat leat leamašan maiddá rádjeeasttaráđi giedahallamis (<http://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:1360328/FULLTEXT01.pdf>). Ovdamearkka dihtii Suomas ássan Norggas bargan olbmui Norga buhte mátkegoasttádusaid gitta bargosajis joatkkadikšunbáikái Norggas. Suopma oaidná ahte ášši lea čovdojuvvon, dasgo EU koordináhtaásahusaid mielde buohccis lea vuoigatvuohta dikšui ruovtturiikkastis ja stáhta buhte mátkkiid lagamuš dikšunbáikái. Dát dáhkida dan, ahte Norggas barggus johtán ja ruovttustis Suomas buohccánolmmoš oažžu dárbbalaš divššu. Suoma oainnu mielde, juos stáhta gáibida joatkkadivššu ordnema iežas guovllustis, gažaldatvuloš stáhta galgá maiddá buhttet goasttádusaid.

Buohcevahágiid buhttema leat rájiid rasttildeaddji divššus oaidnán eahpečielggasin. Láhkaásaheapmi lea ođasmahttojuvvon ja ođđa buohcceoadjóláhka (948/2019) heivehuvvo Suomas addojuvvon dearvvašvuoda- ja buohccedikšui sihke olgoriikkain addojuvvon dearvvašvuoda- ja buohccedikšui, juos almmolaš dearvvašvuodafuolahusa ovttadat mearrida ordnet gieldda ordnenovddasvástádussii gullelaš divššu olgoriikkain ja dat lea buohcci dearvvašvuodadili dáfus vealtameahttun. Lága ovdabargguid mielde dát oaiivilda dilálašvuodaid, main dikšunovddasvástádusas lean bealli dahká mearrádusa buohcci sáddemis dikšui. Juos olbmot ohcalit iešráđalaččat dikšui olgoriikkaide, heivehuvvo divššu addán stáhta buohcceoadjóláhkaásaheapmi maiddá olgoriikkain dikšui ohcalan buohccái. Go fas dilálašvuodain, main gielddat dahje buohccedikšunbiret skáhppojit bálvalusaid ovttasbarggu dahje oastinbálvalussoahpamuša vuodul nuppi stáhtas, bálvalusaide heivehuvvojit dan riikka láhkaásaheami mii buvttada divššu. Buohcceoadjólága hálddahusa

ovdanbuktojumis (HE 298/2018) ovdamearkka dihtii Norgga ja Suoma rádjeguovllu earenomášiešvuodát máinnašuvvojit rájiid rasttildeaddji buohccedivššu oasis, muhto áicojuvvui ahte lága guvllolaš heivehansuorggi viiddideapmái laktásedje dan veardde váttisvuodát, ahte dat ii dahkkojuvvo.

Váttisin leat vásihuvvon maiddái buohcciedieđuid sirdimii laktásan gažaldagat. Virgeoapmahaččat eai sirdde dieđuid stáhtas nubbái, muhto buohcci gártá ieš čielggadit dieđuid ja doaimmahit daid nuppi stáhtii.

Váttisvuodát laktásit maiddái diehtovuogádagaide ja daid earuide. Suomas Heahteguovddášlágádus ii geavat heahtealmuhusaid gieđahallamis dahje earáin bargogieđahallamiin dikšunhistorjái gullelaš buohcciedieđuid. Heahteguovddášlágádusas dahje Lappi vuosttasdivššus ii leat beassanvejolašvuohta olbmo Buohcciediehtohistorjái, muhto dieđuid sáhtta oážžut deaivvadettiin njuolga buohccis. Go Norggas alarmerejuvvo veahkki Supmii heahteguovddášvuogádagas sáddejit doaimma várás dárbbalaš dieđuid Norggas doaimma dikšon virgeoapmahažžii. Dieđuin mat sáddejuvvojit lea sohppojuvvon ovtta Oulu universitehtalaš buohcceviesu spesiálaovddasvástádussurggiin, Lappi spesiálabuohccedikšunbiriin, Davvi-Norgga universitehtalaš AMK:in (Akuttmedisinsk kommunikasjonsentral, <https://sml.sn.no/AMK-sentral>) ja Finnmárkku AMK:in. Suoma vuosttasdivššu vástoolbmot meroštallet dieđuid mat sáddejuvvojit.

Vuoigatvuodáministeriija jagis 2016 julggaštan giellabaromehtera mielde sápmelaččaid vuoigatvuodát iežasgielat sosiála- ja dearvvašvuodábálvalusaide ollašuvve hejot. Visot geavatlaš váttisvuodát sámegielat sosiála- ja dearvvašvuodábálvalusaid oážžumis tehtásmiit sámegielat bargiid váilumii, juogo ollásit dahje nu, ahte fállamis leat bálvalusat dušše ovttain sámegielain. Bargiid vátnivuohta doalvu dasa, ahte báikkuid bálvalusa oážžu dušše virgeáiggiid dahje bálvalusaid oážžun lea sorjavaš dasa, deaivágo sámegiela máhttán bargi leat bargovorus. Seamma láhkai giela máhttán bargiid vátnivuohta doalvu dasa, ahte bargoáigi ii reahká buohkaide geat dárbbasit.

Heajumus dilli lea nuortalašgielat bálvalusaid oážžumis. Maiddái dulkonbálvalusain lea ádjáneapmi dahje dat eai olus leat oážžumis. Váttisvuohtan lea bohtán ovdii maiddái fuones sápmelaččaid historjjá, giela ja kultuvrra dovdamuš. Sápmelaččaid duohtavuodá- ja soabadanproseassa ovdánettiin dárbbášuvvo kultuvrii heivehuvvon psykologalaš doarjja, psykalaš dearvvašvuodá dorjon veajuiduhttinbálvalusaid ja vuogáiduvvanhárjehusgurssaid.

4 Gádjundoaimma

4.1 Virgeoapmahaččaid ovttasbargu ja dan ákkat

Suomas gádjundoaimma vuogádat lea golmmadását. Sisáššiidministeriija hovde ja goziha gádjundoaimma ja dan bálvalusaid oažžuma ja dási sihke fuolaha gádjundoaimma riikkaidgaskasaš válmmaštallamiin ja ordnemiin. Guovlluhálddahasdoaimmahat goziha gádjundoaimma sihke gádjundoaimma bálvalusaid oažžuma dási doaibmanguovllustis. Lappi viidodagas guovllu guovlluhálddahasdoaimmahat lea Lappi guovlluhálddahasdoaimmahat.

Gielddat vástidit Suomas gádjundoaimmas oktasašdoaimmain stáhtaráđi mearridan guovlluin. Bargguid dikšuma várás guovllu gádjundoaimmas lea gádjunlágádus. Lappi gádjunlágádus lea okta Suoma 22 guvllolaš gádjunlágádusain, mat vástidit gádjundoaimma bálvalusdásis sihke gádjunlágádusa doaibmama ja bálvalusaid áššáigullelaš ordnemis. Lappis gádjundoaimma hálddahas lea ordnejuvvon eanangottelihtu, Lappi lihtu oktavuhtii. Guovllu fásta buollingottit doibmet Giemas, Roavvenjárggas ja Durdnosis. Earáin eanangotti guovlluin eaktodáhtolaš buollingottit fuolahit gádjunbargguin vuosttasvuolgima buollingoddin. Dan lassin fabrihkka-, lágádus ja militearabuollingottit doibmet dehálaš oasis gádjundoaimma ollisvuodas.

Suoma ja Norgga gaskasaš gádjundoaimma ovttasbarggu guoskevaš earenoamážit čuovvovaš stáhtaid gaskasaš rámmasoahpamušat veahki addimis:

- Soahpamuš Dánmárkku, Suoma, Norgga ja Ruoŋa gaskkas riikkarájiid rasttildeaddji ovttasbarggus lihkohisvuodáhpusain vai olbmuide, opmodahkii dahje birrasii čuohcán vahágat ráddjejuvvojit (SopS 20-21/1992)
- Soahpamuš Bárentsa euroáarktalaš guovllu hálddahasaid gaskkas ovttasbarggus lihkohisvuoda eastadeami, daidda ráhkkanearmi ja gádjundoaimma suorggis (SopS 22-23/2012)
- Soahpamuš gádjunbálvalusovttasbarggus Suoma ja Norgga rádjejuovllus (SopS 17/1986)

- Soahpamuš Suoma dásseválldi hálddahusa ja Ruota gonagasriikka hálddahusa gaskkas ovttasbarggus mearra- ja girdingádjunbálvalusa suorggis (SopS 27 /1994)
- Soahpamuš Suoma dásseválldi hálddahusa ja Ruošša federašuvnna hálddahusa gaskkas ovttasbarggus mearrajohtima ja áibmojohtolaga ohcan- ja gádjunbálvalusa suorggis (SopS 28/1994)
- Soahpamuš Suoma dásseválldi hálddahusa ja Ruošša federašuvnna hálddahusa gaskkas ovttasbarggus lihkohisvuodaid eastadeapmái ja daid čuovvumušaid dustemii (SopS 51-52/1996)
- Nordisk avtal avseende utbyte av gränsöverskridande data för krishantering. ”Blå lys-avtalet” 507-2011/1440 (Davviriikalaš kártaovttasbargosoahpamuš)

Lassin ovttasbargui heivehit EU gádjunbálvalusmekanismma (Eurohpá parlameantta ja ráđi mearrádus N:o 1313/2013/EU)

Riikkaidgaskasaš organisašuvnnaiguin dahkkojuvvon soahpamušat leat:

- Soahpamuš diedihangaskaomiid geavaheamis riikkaidgaskasaš lihkohisvuodadáhpáhusain 18.6.1998 (YK)

4.2 Láhttenvuohki ja ovddidandárbbut

Gádjunlágádusas lea dárbu lasseresurssaide earenoamážit logistihkkii ja buohcceviessoressurssaid geavaheapmái rájiid rasttildeaddji dilálašvuodain. Suoma heahteguovddážiis lea ovttasbargu ovttas Romssa ja Finnmárkku heahteguovddážiiguin. Norgga vuosttasdikšu atná seammalágan gaskavuoda Suomas gaskkustuvvon dilálašvuodaide seamma láchkai go iežas riikka dilálašvuodaide, go gažaldagas lea heakkavárra. Norggas helikopterdoaibma lea bures ordnejuvvon ja helikopterat geavahuvvojit Suoma bealdege.

Davviriikkaid TETRA-virgeoapmahašrádiofirpmiid ovttasbargu lea ovddiduvvon ja Norgga Nödnet ja Suoma VIRVE-fierpmi leat ovtastuvvon gaskaneaset. Suoma virgeoapmahaččat sáhttet nappo geavahit iežaset rusttegiid ovttas norgalaččaiguin gulahallamii ja maiddái nuppe gežiid. Rusttegat doibmet guovlluin, gos lea juoppágoappá riikka TETRA-fierpmi. Oktan joatkkaovddidanulbmilin lea oazžut virgeoapmahaččaid gaskii dieđu ránnjáriikka ovttagaid sajádagas. Jagis 2019 dát ovddidanbargu ii lean našuvnnalaš čiegusindoallannjuolggadusaid dihtii vel vejolaš.

Lappi gádjunlágádusas leat geavatlaččat sullii 20 doaimma jahkásaččat badjel váldegotti rájá. Rájiid rasttildeaddji ovttasbargu lea Ohcejogas ja Eanodagas hui dehálaš. Gilbbesjávraí

lea aiddo rahppojuvvon ođđa stašuvdna. Romssa universitehtalaš buohcceviessu lea jagiin 2016–2019 addán vuosttasdivššu gádjundoaimmaide veahki 140 geardde Suoma beallái. Suopma oažžu eanet veahki Norggas go addá dohko. Gádjundoaimmas Norgga helikopterat veahkehit olbmuid meahcceohcamiin. Suomas gádjundoaimmas eai leat iežas helikopterat. Norgga helikopterat leat leamašan hui dehálaš veahkki, ja dat sáhttet girdit maddái hástaleaddji diliin.

Ovddidančuozáhahkan lea ovttadagaid reálaáiggálaš báikái oažžuma lassin ee. buoret kárta-materiála oažžun Norgga guovllus ja gieddebargiid gielladáiddu buorideapmi.

5 Bargofámu lihcadeapmi

5.1 Oppalaččat

Bargofámu lihcadeapmi rájiid badjel muddejuvvo mángga dásis. Norggas ja Suomas leat iežas našuvnnalaš bargoláhkaásaheamit ja dan heiveheapmái laktásan láhttenuogit. Lassin riikkain lea lihcadeapmái válodoáššis váikkuhan iežas reguleren vearuhusa ja sosiáladorvvus. Bargiid lihcadeapmái váikkuhit maiddái riikkaid virgeoapmahašorganisašuvnnat ja daid láhttenuogit ovdamearkka dihtii vearuhusa ja sosiáladorvvu buohta.

Guovddáš virgeoapmahaččat bargofámu lihcadeami dáfus Suomas leat earet eará vearohálddahus, ÁEL ja BE-doaimmahagat, maid doaibman regulerejuvvo našuvnnalaš láhkaásahemiin. Norggas sosiáladorvvus vástideaddji virgeoapmahaš lea Norgga bargofápmo- ja buresbirgenhálddahus (Arbeids- og veldferdsetaten, NAV, <https://www.nav.no/no/person>) ja vearuhusa dikšu Norgga vearovirgeoapmahaš (Skatteetaten, <https://www.skatteetaten.no/person/>).

5.2 Bargomárkanat ja bargofámu lihcadeapmi

Bargomárkanat leat eahpedássásaččat Norgga ja Suomas rádjeguovlluin dainna lágiin, ahte oppalaš bálkádási lea Norgga bealde mearkkašahtti olu buoret go Suomas. Norggas leat maiddái olu barganvejolašvuođat ovdamearkka dihtii ámmátolbmuide geain lea sámegeala dáidu. Dát vádduda rádjeguovlogielddaid ja organisašuvnnaid sámegealat bargiid rekryterema. Ohcejogas lea anus sámegeala giellalassi, mii lea 120 e/mb, muhto ovdamearkka dihtii Eanodagas giellalassi lea dušše 20 e/mb. Boaittoeallasiid jávkan bálkágággan Suomas lea šaddadan bálkkáid eahpedássášvuođa Norgga ovdun ovddežisge.

Rájiid rasttildeaddji barggus johtin fállá bargooažžunvejolašvuođaid maiddái earálágan áššedovdi- jed. bargguide, mat leat muđui fállun dušše unnán Suoma rádjeguovllu gielladain.

Dan dihtii dat viiddida mearkkašahtti dábiin bargomárkaniid ja rádjegielddaid bargiid válljenvjolašvuodaid.

Bargofámu lihkadeami figget ovddidit EURES (Eurohpálaš barggugaskustanfierpmádat) ovttasbargguin Suoma (BE-doaimmahagat) ja Norgga (NAV) gaskkas. EURES-barggugaskusteami ovttasbargu dahkkojuvvo aktiivvalaččat Suoma ja Norgga našuvnnalaš EURES-fierpmádagaid rámmain ja dat laktása persovdna- ja bargoaddi-áššehasaid bálvleapmái. Geavatlaččat Eurohpá kommišuvnna guktuin riikkain doaimman skuvlejuvvon sullii 30 EURES-áššedovdis rádjeguovloovttasbarggus doibmet eanaš riikkaid davimus osiid guovlluid EURES-ráđđeaddit.

Suoma ja Norgga davviosiid EURES-áššedovdit leat ovttas Ruota bargoskihpáriiddisguin lihtodaddan eahpevirggálaš NNN (Norra Nordiska Nätverket) -fierpmádahkan. Dát fierpmádat čoahkkaniid guhká vuorrojagiin eará riikkaid davviosiin gieđahallat čoahkkimiin rájiid rasttildeaddji bargomárkaniidda ja barggugaskusteapmái laktásan áššiid. Suomas doaimmamii oassálaste Lappi, Davvebađaeatnama ja Kainuu ja Norggas Finnmárkku (Áltá), Romssa ja Nordlándda (Bodø) guovlluin oktiibuot sullii 5-6 EURES ráđđeaddi.

Geavatlaš árgga ovttasbargu bargoaddiid bálvleapmin Suoma ja Norgga gaskkas lea leamašan bargoaddiide rekryteremiid ja bargobáikealmuhusaid julggašteapmi maiddá ránnjáriikka našuvnnalaš barggugaskusteami neahttasiiduin. Bargoaddiid báikealmuhusaid vuostáiváldimis ja julggašteamis leat vástidan sihke našuvnnalaš EURES-fierpmádaga gohccit ja davvi EURES-ráđđeaddit. Dábálaččat diehtu bargoaddiid bargofápmodárbbuin gaskkustuvvo riikkas nubái nugo plánejuvvon justa EURES-ráđđeaddiid bokte, eaige njuolgo kontávttat omd. Suomas norgalaš bargiide olus dárbbášuvvo, vuhtiiválddekeahhtá soames spiehkastagaid.

Bargoohcciid bálvalus lea fas leamašan bargoohcamii ja barggu vuostáiváldimii laktásan áššehasa neavvun mángga kanála bokte ee. š-poastta ja telefovnna bokte. Bargofámu lihkadeapmi dáhpáhuvvá eanaš Suomas Norgii. Lihkadeami Norgga guvlui čilge buoret bálkádássi. Olmmoš gii oazžu ánsu- ja dienasbeaiveruđa sáhhtá ohcat barggu golmma mánu áigge nuppi EU/ETA-riikka guovllus manatkeahhtá beaiveruđa. Dát geavahuvvo maiddá juoga veardde ozadettiin barggu Norggas. EURES-ráđđeaddit informerejit nu bargoaddi- go bargoohcciiáššehasaid maiddá oazžumis lean ekonomalaš doarjagiin Norgga bargodilálašvuodaide. Lihkadandoarjagiidda, dego bargomátkkiide laktásan áššiin, áššedovdirávvema addá BE-doaimmahagas EURES-ráđđeaddiid viidásut áššedovdijovku.

Mearkkašahtti ovttasbargooassebealli rádjeguovloovttasbargui laktásan rávvemis BE-doaimmahakkii lea Davvikalohta Rádjeneavvun ja dan Norgga Omasvuonas doaimman suomagielat koordináhtor. Guktuid riikkaid EURES-fierpmádat bargá ovttasbarggu mii laktása ee. rekryterendilálašvuodaide ovttas Badje-Durdnosis lean Koulutus Nordain. Seamma láchkai ovttasbargu bargiid rádjajohtimii laktásan áššiin lea maiddá ovttas ámmátlihtuiguin.

Lea vásihuvvon ahte rájiid rasttildeaddji ovttasbargu lea doaibman bures Lappi BE-bálvalusaid barggugaskusteami doaimmain. EURES-fierpmádagas eana- ja guovlluguovdásaš bargomárkandiehtu molsašuddá ee. bargofápmovátneámmáhiin ja maiddáii liigefálaldagas bargofápmus ámmátsurggiid guovdu. Geavatlaččat earenoamážit bargofámu jearaldat deattuha seamma ámmáhiid, dego ovdamearka dihtii dikšun-, huksen, metálla- ja fievrridansurggiid ámmátlaš máhttiid. Rájiid badjel dieđihuvvo mearkašahtti proševttain ja investeremiin, main leat barggolašvuodáváikkhusat vejolašvuodaid mielde jo dáid plánenmuttus.

EURES-ovttasbarggus ovttas Norggain eai leat vuhtton earenoamáš geavatlaš hástalusat. Barggugaskusteami áššehasaid dáfus váttisvuodát sáhttet boahtit das, ahte Norggas ii leat geavahusas seammalágan bálkádorvovuogádat go Suomas.

5.3 Vearuhussii laktásan dahkkit

Bargofámu lihkaideami dáfus okta guovddáš davviriikalaš stáhtaid gaskasaš soahpamušain lea jagis 1996 dahkkojuvvon Davviriikalaš vearrosoahpamuš (Soahpamuš Davviriikkaid gaskkas dienas- ja opodatvearuid guoskevaš duppalvearuhusa garvimis, SopS 26/1997) Bargofámu lihkaideami dáfus mearkašahtti lea Davviriikalaš vearrosoahpamuš. Soahpamuša váldonjuolggadusa mielde vearru máksojuvvo barganriikii. Nuba Norggas barggus johtán lea vearrogeatnegas Norgii.

Davviriikalaš vearrosoahpamušas lea goittotge sohppojuvvon spiehkastagas mii guoská nu gohčoduvvon rádjejohttiid, geaid vearuhusstáhta lea ássanstáhta. Soahpamušas leat soames spiehkastagat das mat gusket earet eará dáiddáriid ja valáštalliid. Rádjejohtti sajádaga dáfus mearrideaddji dahkki lea, ahte olmmoš ássá ja bargá Suoma ja Norgga gaskasaš riikkarádjái rádjašuvvan juoppágoappá stáhta gielddas. Suomas dát gielddat leat Eanodat, Anár, Ohcejohka ja Norggas Kárášjohka, Guovdageaidnu, Gáivuotna, Unjárga, Ráisa, Omasvuotna, Máttá-Várjjat, Deatnu. Ássan- ja bargangielddas ii dárbbas leat oktasaš riikkarádjái. Olmmoš galgá maiddáii orrut jeavddalaččat ruovttustáhtastis. Vearrohálldahusa rávvagiin (Rádjejohtti vearuhus VH/2351/00.01.00/201 <https://www.vero.fi/syventavat-vero-ohjeet/ohje-hakusivu/49150/rajank%C3%A4vij%C3%A4n-verotus2/>) meroštallojuvvo dárkileappot hui ovttaskas áššiid mielde njuolggadusa heivehansuorggi ja dulkojumi.

Rádjejohttivearuhus guoská dušše bálkáboađu, nu ovdamearka dihtii rádjegielddas ássi nuppi stáhta rádjegielddas fitnodatdoaimma hárbjean lea vearrogeatnegas dan riikii, gos fitnodatdoaimma hárbjejuvvo. Juos rádjenjuolggadus ii heive, vearuhus dáhpáhuvá guktuid riikkaid mielde ja ássanstáhta fuolaha dássemis. Bálkábohtu mearrašuvvá barganriikka mielde, muhto vearuhus ássanriikka mielde.

Rádjejohttiid vearuhusmeannudeapmi lea maiddá eahpedábálaš, dasgo Norggas máksojuvvon báلكkás ii máksojuvvo ovdavearru, muhto rádjejohtti galgá ieš fuolahit vearu máksimis Supmii ohcamiin Vearrohálddahus ovdavearu báلكáboađuidis várás. Vearrohálddahus rehkenastá ovdavearu mii manná máksuibidjamii rádjejohtti čujuhan boađusárvoštallama vuođul ja sádde kontosirdinskoviid vearu máksima várás. Juos árvoštallojuvvon boađuid mearri maŋjeleappos rievdá, ovdavearu sáhtá dárbbu mielde nuppástuhttit.

Vearrosoahpamušat speadjalastet dahkanáiggiidis našuvnalaš dárbbuid ja soahpamuša nuppástuhttindárbbut bohtet gaskkohagaid ovdan. Rádjejohttidoahpaga buohta lea bajiduvvon ovdan gažaldat rádjegielddaid joavkku viiddideamis ee. Norgga gielddastruktuvrraodasmahttima oktavuodas. Nuppástuhttinevttohus ii leat ožžon doarjaga, dasgo maiddá dáláš vearuhusmále lea spiehkastat barganstáhta vearuhusvuoigatvuođa váldonjuolggadusas. Seamma láhkai ovdii lea bohtán maiddá gažaldat rádjejohttiid vearuhusspiehkastagaid jávkadeamis soahpamušas. Ovdamearkka dihtii Ruoŋa ja Dánmárkku gaskkas ii heivehuvvo davviriikalaš vearrosoahpamuša rádjejohttinjuolggadusa maŋjeleappos dahkkojuvvon dáid riikkaid gaskasaš soahpamuša vuođul.

5.4 Sosiáladorvu

Oasis 3.2 máinnašuvvon sosiáladorvosohpamušaid lassin sihke Suomas ja Norggas leat iežaset ja earáláganat sosiáladorvovuoigadagat, maid mielde vuoigatvuohta sosiálaovdduide guktuin riikkain mearrašuvvá. Sosiáladorvoovdduide rájiid rasttildeaddji dilálašvuođain heiveheapmin bohtá goittotge EU sosiáladorvvu koordináhtaásahus 883/2004, man guovddáš prinsihpa lea dat, ahte nuppi stáhtas bargan dahje muđui lobálaččat orron olbmoss lea vuoigatvuohta barganriikkas sosiálaovdduide (11 artihkal 3 sadji). Vuolggasadji lea, ahte olmmoš sáhtá hávil gullat dušše ovttá stáhta sosiáladorvvu birii. Dás bealistis čuovvu dat, ahte sosiáladorvomávssuid galgá máksit barganstáhtii ja sosiálaovdduid galgá ohcat barganstáhtas. Muđui ássanstáhta almmolaš váriiguin ruhtaduvvon bálválsat leat ovdamearkka dihtii Suomas bissovaččat ássán ja ruovttugieldda atnán rájá rastá Norggas bargan olbmuid ávkkástallamis dego buohkaid earáidge Suomas ássan olbmuid.

Spiehkastaga barganstáhtaprinsihppii dahket rádjebargit bargguhisvuođadiliin. EU-ásahusa 883/2004 mielde ollásit bargguheapmin gártán rádjebargiide heivehuvvo bargguhisvuođaovdduid buohta ássanstáhta láchkaásaheapmi. Rádjebargiin (veardit vearrosoahpamuša oaivvildan rádjejohtti) oaivvilduvvo *“olbmo, gii doaibmá báلكáhuvvon bargin dahje iehčanas ámmáthárjeheaddjin ovttá lahttostáhtas, muhto ássá nuppi lahttostáhtas, gosa son máhccá beaivválaččat dahje unnimustá oktii vahkus”* (1 artihkal f čuokkis). Nuba juos rádjebargi báhcá ollásit bargguheapmin bargguhisvuođaovddut

mearrašuvvet ássanstáhta lálhkaásaheami mielde. Spiehkastaga dás hábme goittotge dilálašvuohta, mas rádjebargi lea belohakkii dahje gaskkohagaid bargguheapme, goas heiveheapmái boahtáge barganstáhta lálhkaásaheapmi.

Suomas ássán rádjebargis lea vuoigatvuohta buohcoadjolágas oaivilduvvon buhtadusaide priváhta dearvašvuođafuolahusa bálvalusain, reseptadálkasiin ja buohcuvuođa divššu dihtii dáhkkojuvvon mátkkiid goasttádusain, vaikko sus ii livččiige Suomas buohccedáhkádus. Olbmos ii leat goittotge vuoigatvuohta njuolggobuhtadusaide priváhta dearvašvuođafuolahusa bálvalusain ja mátkegoasttádusain, muhto daid galgá ohat Áel:as mañálgihitii. Reseptadálkasiin sáhtttá oazžut njuolggobuhtadusa apotehkas, go addá apotehkii lobi dárkkistit njuolggobuhtadusdieđuidis Áel:a njuolggobuhtadusbálvalusas.

5.5 Rádjeneavvun ja rádjeeasttaráđđi

Davvikalohtta rádjeneavvun lea okta davviriikalaš dieđihanbálvalusain, mii bálvala Suoma, Ruota ja Norgga áššehasaid. Rádjeneavvuma ulbmilin lea dahkat njuovžileabbon rájiid rasttildeaddji doaibmama ja lihcadeami. Dábálaš rávvenollisvuođat leat bearaš- ja bargoáššiide ja ealáhusdoibmii laktásan áššehasbálvalus. Rádjeneavvumis lea Omasvuona gielddas guovtti bargi doaibmabáiki, mii gieđahallá earenoamážit Suopma-Norga ovttasbargui laktásan gažaldagaid. Durdnosa doaibmabáikkis bargá okta olmmoš Suopma-Ruotta gaskasaš gažaldagaiguin. Dieđiheami ja rávvema lassin Davvikalohtta rádjeneavvun čohkke dieđu guovllus ovdii boahtán, rájiid rasttildeaddji doaibmamii laktásan rádjeeastagiin ja gaskkusta dán dieđu viidáseappot Davviriikkalaš rádjeeasttaráđđái. Rádjeneavvun ordne maiddáí jeavddalaččat deaivvademiid guovllus doaibman virgeoapmahaččaide rájiid rasttildeaddji lihcadeami guoskevaš áššiin. Rádjeneavvuma doaibmama viiddideapmái lea gávnnahuvvon dárbu, muhto viiddideapmái dárbbášuvvo našuvnnalaš ruhtadeapmi, mii dán muttus váilu.

Jagis 2014 doaimmaidis álggahan Davviriikalaš rádjeeasttaráđđi lea ožžon Davviriikkaid hálldahusain bargun ovddidit priváhtaolbmuid ja fitnodagaid friddja lihcadeami. Rádjeeasttaráđđi mearálaš ulbmilin lea jávkadit jahkásaččat 8–12 rádjeeastaga bargomárkan-, sosiála-, skuvlen- ja ealáhussurggiin. Ráđđi čoaggá jahkásaččat davviriikalaš rádjeeastagiidda laktásan váttisvuođaid Info-Nordena ja našuvnnalaš rádjeeasttabálvalusaid bokte. Komiteas váttisvuođat analyserejuvvojit, gieđahallojuvvojit ja vuoruhuvvojit.

Gieđahallamis leamašan váttisvuođat leat leamašan hui konkrehtalaččat. Ovdan leat leamašan earet eará rájiid rasttildeaddji mátkkiid buhtten divššu addán báikái ja Norgga áhčiidruhta, masa ráji rastá bargi áhčis ii leat iehčanas vuoigatvuohta, muhto dušše vuoigatvuohta dilis, juos eatnis ii leat vejolašvuohta dikšut máná. Sosiálaovdduid

gieđahallamis leat vuhtton váttisvuođat bálvalusaid lávddadettiin. Lea áicojuvvon ahte maiddá i ovdduid gieđahallanáiggit leat leamašan guhki, masa váikkuha dieđuidlonohallama njuovžilvuohta sosiáladorvolágádusaid gaskkas.

Okta vuoruhuvvon guovlluin lea elektrovnnalaš earániid dikšun ja identifiseren virgeoapmahaččain nuppi Davviriikkas. Váttisvuođa čoavddusin lea álggahuvvon golmmajahkásaš projeakta 2017, mas figget gávdnat oktasaš davviriikalaš čovdosa. <https://www.norden.org/sv/border-database/digitala-verktyg-att-kommunicera-med-det-offentliga-fungerar-inte-over-de-nordiska>).

5.6 Ovdii bohtán váttisvuođat

Guktot stáhtat heivehit našuvnnalaš lánkaásaheami bargogaskavuodaide. Geavatlaččat rádjeneavvumis ovdii bohtán váttisvuođaid dagahan dilálašvuođat bargogaskavuodain leat leamašan earet eará eretcealkindilálašvuođat, eahpečielggas geavadagat ja bargosoahpamušaide laktásan váttisvuođat. Váddásat leat leamašan maiddá ámmátgelbbolašvuođaide laktásan gažaldagat ovdamearkka dihtii dearvvašvuođa- ja huksensurggiin. Maiddá skuvlengáibádusain leat erohusat. (ámmátgelbbolašvuođaide laktásan eastagiin omd. <https://www.norden.org/sv/border-database/erkannande-av-yrkeskvalifikationer>) Dát leat maiddá áššit, maidda Davviriikkaid ministtarráđđi lea giddden fuomášumi.

Stáhtaid lánkaásaheami earut ja virgeoapmahaččaid gaskasaš ovttasbargomeannudemiid váiluma dihtii rájiid rasttildeaddji bargamii laktásit mánggat onohisvuođat, mat dahket bargi sajádaga váttisin. Váttisvuođat ja diehtodárbu laktásit dávjá bargogaskavuodaide, vearuhussii ja giellagažaldahkii.

Oppalaččat ovdii bohtán váttisvuođaid bargofámu lihkađeami dáfus dagahit riikkaidgaskasaš ja njuolggadusaid ja našuvnnalaš lánkaásahemiid buktán váikkuhusaid lassin dat, ahte virgeoapmahaččaid gaskkas ii leat doarvái ovttasbargu, mii dagašii vejolažžan konkrehtalaš meannudandábiin soahpama, dain dieđiheami ja váttisvuođaid čoavdima. Geavatlaččat virgeoapmahaččain ii vealttekeahttá leat dihtosis heivehallama dárkilis sisdoallu dahje daid dulkomis leat oaidnoearut. Earániid dikšun eará stáhtaid virgeoapmahaččaiguin (omd. vearrodoaimmahagas, Áel:s dahje NAVis) ja earániid dikšuma bohtosat sáhttet leat sorjavačča guđege bargovuorus lean bargi diehtorájuin.

Rájiid rastá johtán bargiid ja rádjejohttiid dienasbođuidd vearuhusas leat láhttenuvgiid njuovžilvuođas vásihuvvon váttisvuođat. Bargit gártet jahkásaččat ohcat ássanbáikeduođastusa ássanriikkastis. Ássanriikka vearuheaddjái galgá árvoštallat

boahttevaš jagi boađuid vai oažžu vearuhusmearrádusa. Fas barganriikka vearuheaddjis galgá ohcat jahkásaččat gáldovearro- ja nollavearrokoartta ja doaimmahit daid bargoaddái. Rádjejohtti galgá ieš fuolahit vearu máksimis ássanriikasis. Eahpejeavddalaš barggu bargiide jahkeboađuid árvoštallan lea váttis. Earálágan skoviid ja duodaštusaid skáhppon ja doaimmaheapmi eará riikkaid virgeoapmahaččaide gávnnavuvvo váivin, dat sáhtá gáibidit persovnnalaččat earániid dikšuma guhkes mátkkiid duohken lean virgeoapmahaččaiguin. Vearroalmmuhusaid galgá dahkat guktuide riikkaide jahkásaččat. Oassi bargiin lea gártan máksit guovttegeardánis vearu sihke Suomas ja Norggas dahje lea fas ožžon stuorra reastavearuid ákkaid haga.

Sosiáladorvvu dáfus bargit vásihit stuorra váttisvuohčan dan, ahte Norggas bargan ja Suomas ássan olbmot manahit vuoigatvuođaset oažžut sosiáladorvvu ruhtaovdduid Suomas. Juos olmmoš ii gula Suoma buohcoodjui, sus ii ovdamearka dihtii leat vuoigatvuohta Áel-kortii.

Norgalaš sosiáladorvovuođat lea apmasut ja váttis hábmet Suomas ássán bargiide ja mánggat suomelaččat vásihit earániid dikšuma norgalaš virgeoapmahaččaiguin mohkkájin ja byrokráhtalažžan. Maiddái norgalaš persovdnadovddaldaga ohčan Norgga vearrodoaimmahagas lea vásihuvvon mohkkájin ja hiđisin.

Rádjeguovlluin ássi ja ráji rastá bargit vásihit, ahte virgeoapmahašláhttenvuogit galggašedje leat njuovžilat ja diehtu ovdduin ja bálvalusain galggašii leat čielgasit ja doarvái oažžumis.

Lasi ovttaskas dási vásáhusaid rájiid rasttildeaddji bargiid vásihan váttisvuođain ee. sosiáladorvomávssuid mearrašuvvamis ja vearuhusas eará riikkain gávdno earet eará raporttain (https://www.oresundsinstituttet.org/wp-content/uploads/2018/11/Nordiska_skatteavtalet.pdf).

6 Ealáhusdoaimma gáibádusat

6.1 Oppalaččat

Lappi stuorimus ealáhusuorffit leat meahcceindustriija, metallaindustriija, ruvkedoaimma ja mátkeealáhus. Lappi fitnodagaid ollislaš vuovdimiin sullii bealli bohtá industriijas ja eanangotti juohke njealját bargobáiki lea industriijalaš bargobáiki. Lappi fitnodagain sullii bealis lea njuolgo bálvalusaid olgoriikkavuovdin ja dávviriid olgoriikkavuovdin measta juohke goalmádis. Mátkeealáhus lea mearkkašahhti šaddansuorgi. Earenoamážit riikkaidgaskasaš mátkkošteami šaddan lea leamašan mannán jagiin fuomášahhti, badjel 10 % jagis (<https://www.lapland.fi/uploads/2019/09/6036b4a3-faktat-ja-kontaktit.pdf>).

Maiddá barggolašvuodaovdáneapmi lea Lappis buorránan, mii lea buktán odđa albmeapmin bargofámu oážžuma hástalus. Davvi guovllu fitnodagaid ja almmolaš sektora bargofámu oážžuma leat figgan ovddidit ovdamearkka dihtii Interreg-ruhtaduvvon proševttain Arctic Labour – Cross Border Mobility (<https://www.arcticlabour.com/fi/>). Lappi bargosajiin buohkanassii 64 proseantta leat priváhtasektoris (priváhtta sektor, stáhtaeagnetlogu OS, fitnodatolbmot) ja 36 proseantta almmolaš sektoris (stáhta, giella). Doaimansurggiid buohta stuorimus bargoaddit leat Lappis dearvvašvuoda- ja sosiálabálvalusat, ovddosdikšun (maiddá ruvkedoaimma), fitnodeallima bálvalusat, gávpi ja eará bálvalusat. (<https://lapinluotsi.fi/wp-content/uploads/2019/09/lapinsuhdanekatsaus2019.pdf>)

Ollislašgova Lappi ealáhuseallima dáládilis ja boahttevuodaoidnosiin oážžu ovdamearkka dihtii bargo- ja ealáhusministeriija diehtočállois Guvllolaš ovdánanoidnosat čakčat 2019 (Alueelliset kehitysnäkymät syksyllä 2019) (http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/161827/TEM_52_19_Alueelliset_kehitysnakymat.pdf?sequence=1&isAllowed=y). Statistihkkadieđuid ja loguid Lappi ealáhuseallimis gávdná ovdamearkka dihtii siiddus <https://www.lapland.fi/fi/business/faktat-ja-tilastot/>.

Ealáhusdoimii lea vejolaš oážžut EU guovloovddidanruhtarájus bohtán Interreg-programmaruđa. Ovttasbarggu ja fierpmáiduvvama mátkeealáhusas davvi guovlluin lea

ovddiduvvon Interreg-ruhtadudemiin earret eará Visit Arctic Europe -prošeavttain (I ja II) <https://www.lme.fi/hankkeet/visit-arctic-europe-i>). Dálá Interreg V A Davvi prográmma 2014–2020 deaddočuoggát leat ee. fitnodagat ja oktasaš bargomárkanat. Prográmma sisttisoallá sápmelašoasi, mii ruhtada sámegeiela ja sápmelaš ealáhusaid ovddideami. Sápmelašoasis lea ruhtaduvvon oktiibuot 10 ovddidanprošeavtta jagi 2019 golggotmánu rádjai.

Rádjeovttasbargu lea dahkkojuvvon dálonguovllu ovddideapmin LEADER-doaimama hámis maiddá ovttaš Norggain. Seamma láchkai davvi guovlu lea aktiivvalaččat mielde riikkaidgaskasaš, ovdamearkka dihtii OECD, oktasašbarggus maiddá eamiálbmogiid áššiin. EU hárvvet ásojuvvon guovlluid parlamentáralaš bargojoavku lea gieđahallan earret eará Norgga guovlludoarjja- ja vearuhusčovdosiid ja fievriridandoarjaga.

6.2 Sápmelašealáhusaid earenoamášsajádat

Iežas earenoamášiešvuodaidis Lappi ealáhusaide buktet árbevirolaš sápmelašealáhusat. Sápmelaččaid ruovttuguovllus árbevirolaš, lundui vuodđuduvvan, ealáhusaid mearkkašupmi laktása VL 17.3 § oavvilduvvon sápmelaččaid vuoigatvuhtii ovddidit iežaset giela ja kultuvrra. Lassin dat leat dehálaš oassi guovllu ealáhusstruktuvrras ja geasuhanfámus. Stáhtaid rájiid mielde tuolluin ja vearuhussii laktásan dahkkiin leat leamašan stuorra váikkuhusat guovllu ássiid ja earenoamážit sápmelaččaid vejolašvuodaide hárvjehit árbevirolaš ealáhusaide Suoma, Ruota, Norgga ja Ruošša davviosiid sápmelaččaid ássanguovllus.

Ealáhus ii oavvilduvvon sápmelaččaide dušše vuogi oazžut eallámuša, muhto oppa eallinbire. lehčanas ealáhusaid lassin sápmelaččaid ealáhusain lea earenoamáš dehálaš kultuvrralaš mearkkašupmi. Daid bokte sámegeiella, árbevirolaš diehtu ja sápmelaš kultuvra sirdojuvvo čuovvovaš sohkaolvvuide ja danin árbevirolaš ealáhusaid hárvjeheami gáibádusaid seailun gehččojuvvo vealtameahtumin oppa kultuvrra seailuma ektui. Dát gáibida sápmelaččaid vejolašvuoda ieš stivret eallindiliidis ja doarjut ja ealáhuspolitihkka bokte sáme kultuvrra guovddáš elemeanttaid. Árbevirolaš sámeealáhusaid suoji dorvasteapmi láchkaásaheamis, dan lágideamis, hálldahusas ja resurseremis lea sáme kultuvrra, sámegeiela ja sápmelaččaid árbevirolaš dieđu seailuma eaktu.

6.2.1 Boazodoallu

Bohccot ja boazodoallu leat earutkeahces oasit sápmelaččaid ruovttuguovllu ekonomalaš ja kultuvrralaš eallimis. Sápmelaččaid ruovttuguovlu gullá earenoamážit boazodollui oavvilduvvon guvlui, gos bohccuin lea friddja guohtunvuoigatvuohta, iige stáhta eatnama

oaččo geavahit boazodoallolága (848/1990) 2 § mielde nu, ahte dat dagaha fuomášahti hehttehusa boazodollui. Sámeguovllus lean bálgosiid, dego mánggaid earáidge bálgosiid hárjehan boazodoallu vuodđuduvvá guohtunlotnašuvvamii, mii bealistis vuodđuduvvá bohccuid biologijai ja boazodoalliid kultuvrralaš dábiide. Bohccot guođohuvvojit earáin geasse- ja dálveguovlluin, lassín giđđat lea iežas guohtunleanan guoddima várás ja čakčat bohccuid ragatguovlu. Boazodoalus lea vealtameahtun ahte eará guovllut leat doarvái. Riikkarájit váikkuhit mearkkašahti vugiin sápmelaččaid boazodoalu hárjeheapmái. Rádjeáiddiid dihtii dološ johtingeavadagaid lea ferten rievdadit, eaige bohccot guođohuvvo šat nu viiddis guovlluin go ovdal dálá stáhtaid rájaid. Nuppe dáfus dálá rádjeáiddiin leat olu buoridandárbbut ja dat leat váilevaččat doallat bohccuid dáidda oaivilduvvon guovlluin. Áiddit leat dahkkojuvvon ođđasis muhtun osiin, muhto báikkuid leat guhkes mátkkit ođatkeahtes áiddit.

Boazodoalu hárjeheami gáibádusaid rádjeguovlluin lean bálgosiin Suoma bealde hehttejit maiddá goaskimiid dagahan boazovaháiid buhttenmeannudeamit. Borasbirebutadusaid rehkenastin goaskinvaháiid oasis lea reviiiravuđđosaš ja meannudeapmi ii vuhtiiváldde doarvái stáhta ráji nuppe bealde lean goaskimiid reviiiraid. Mearragoaskimiid dagahan vahágit eai doaisttáži buhttejuvvo. Earenoamážit geassit goaskimat bivdet misiid Suoma bealde, dasgo Norgga beale bohccuid galgá njuolggadusaid mielde doalvut mearragáddái jahkásaččat 30.4. rádjai. Go fas geatkkít, gumppet, albasat ja guovžžat lihkadit ja bivdet rastá rájá, muhto dain borasbirevahátbuhttenmeannudeamit vuodđuduvvet gávnojuvvon bohccuide, nuba buhttenmeannudeamit eai leat sorjavačča das, man riikka eananboraspiret dagahit boazovahága. Meahccejohtalusráddjehusaid dihtii boazodoalliid lihkaeapmi rájá rastá ráddjejuvvo boazodoallobarggus.

Suoma bealde lean Gálddoaivi bálgosis leat vuhtton váttisvuodát Suoma ja Norgga gaskasaš soahpamuša doaibmamis (SopS 93/2016) boazoáiddiid huksemis ja bajásdoalus ja earáiguin doaibmabijuiguin maiguin eastaduvvo bohccuid beassan nuppi riikka viidodahkii (https://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/2016/20160093/20160093_2). Gálddoaivi bálgosa mielde Norgga beale bohtet Suoma beallai olu eanet bohccot go Suoma beale mannet Norgga beallai. Nuba Gálddoaivi bálgosis bohtet stuorra goasttádusat Norgga bealde bohtán bohccuin ja daid máhcaheamis ruovttoluotta. Bálggus ii leat ožžon Norggas buhtadusaid bohccuid máhcaheamis bohtán goluide. Áššái váillahuvvo čovddusin soahpamuša ovttalágán heivehanvuogi ja oktasaš geavadaga das, mo nuppi stáhtas bohtán bohccuid dagahan golut buhttejuvvojit. Nuppe dáfus Suomas Norgii johtán bohccuid ii vealttakehtá oaččo buktit ruovttoluotta Supmii eallin vejolaš dávdariskkaid dihtii. Dása váillahuvvo čovddusin ovdamearkka dihtii bohcco vejolaš njoammuma gávnahan iskosa dahje kareansaáiggi, vai bohccuid livččii vejolaš oážžut eallin ruovttoluotta Suoma beallai.

Nu maiddáí bohccobierggu vuovdimis rájá rastá leat hástalusat. Bohccobierggu vuovdin ja njuovvamii doalvun rájá rastá Norgii lea váttis Norgga olgoriikkavuovdinráddjehusaid ja vearuhusgeavadagaid dihtii, ja maiddáí dása galggašii ohcat čovdosiid boazodoalu ealaskasvuoda dorvvasteapmin.

6.2.2 Guollebivdu

Suoma ja Norgga gaskkas golgan Deatnu lea Suoma eanemus mearkkašahtti guolástanjohka. Deatnu lea seammás okta máilmmi stuorimus Atlántta luosa ruovttučázadagain. Deanu čázadagas leat gávnahan sullii 30 sierra luossanáli, maid johtináiggit ja earát iešvuodat spiehkcasit nuppiineaset. Deanu luossanáliid lea dutkan mánggabealagiid 1970-logu rájes. Dutkandieđu vuodul lea dieđus, ahte eanaš Deanu čázadaga johkagierragiidda gorgnon luossanáliide čuohcá stuorra guollebivdindeatta, man sivas mánggaid luossanáliid dilli lea headju. Dán sivas guollebivdinmearrádusat čavgejuvvojedje guollebivdinbaji álgogeažis, vai oččošeimmet heajos luossanáliid ealáskit nana dássái.

Dasgo sápmelaš árbebidin lea dehálaš oassi sámekultuvrras, luossanáliid ealáskahttin juhkkajuvvui guhkes áigái, sullii guovtti luossasohkabuolvva dahje ráhpadis logi jagi badjái, vai árbevirolaš bivdinvuogiid lei vejolaš joatkit ealáskahttindoaimmain fuolatkeahhtá. Luossanáliid čuovvundieđuid vuodul nuppástusa maŋŋá lea čájehuvvon, ahte dárbašlaš sullii 30 % guollebivdinjámolašvuoda geahppáneapmi lea dáhpáhuvvan ja heajos luossanálit sáhttet váhkkasit dego ávaštallojuvui.

Ođđa muddema mielde ovdamearkka dihtii sápmelaččaid árbevirolaš luossabivdinvuogi, *golgadeami*, áiggi leat ráddjejuvvon fuopmášahtti olu, dasgo dat čuohcá hui garrasit čázadaga johkagierragiid luossanáliide mat leat heajos dilis. Daid dili buorideami dáfus geahpedeapmi lea leamašan vealtameahttun, iige dili mudden livččii leamašan vejolaš ovdamearkka dihtii heaitimin ollásit mátkeealáhusguollebivdima.

Guollebivdinmátkealáhus lea dehálaš ealáhus Suoma bealde joga ássán mátkeealáhusfitnodatolbmuide, geaid doaibmangáibádusat leat ođđa ásahusaiguin gáržduvvon fuopmášahtti olu buot guollebivdui čuohcán guollebivddu muddenčovdosis.

Norggas ja Suomas lea leamašan Deanu guoskevaš guollebivdinsoahpamušaiguin guhkes historjá gitta 1800-logu loahpa rájes. Johkagierragiid luossanálit leat bivdán oppa daid johtinmátkki Deanu váldorokkis, mii lea problemáhtalaš ja mielddisbuktán dáid luossanáliid hedjoneami. Váttisvuodaid dagaha maiddáí Norgga fuomášahtti mearrabivdu. Suopma ja

Norga rahpet jagi 2020 álggus ráđđádallamiid mearreáigásaš guollebivdinnjuolggadusa nuppástuhttimii čuovvovaš baji várás.

Sámediggi lea dahkan Suoma stáhtii evttohusa 13.12.2019 Deanusoahpamuša eretcealkima ja ođđasit ráđđádallama dihtii. Sámediggi lea gávnnahan evttohusastis, ahte fámus lean soahpamuš loavkašuhtta mearkkašahtti láhkai sápmelaččaid eamiálbmotvuoigatvuođaid ja dagaha fuomášahtti hehttehusa sápmelaččaid árbevirolaš guollebivdui. (<https://www.samediggi.fi/2019/12/13/saamelaiskarajat-esittaa-suomen-valtiolle-teno-sopimuksen-irtisanomista>)

6.2.3 Duodji – sápmelaš giehtaduodji

Tuollo- ja vearuhuseavdagain lea earenoamáš stuorra váikkuhus giehtaduodji, *duoji*, hárjeheami eavttuide ja eallinfámolašvuhtii iehčanas sápmelaččaid árbevirolaš ealáhussan. Duodji, mii lea gálvomearkkain suodjaluvvon sápmelaččaid ealáhus (www.samiduodji.com), lea okta sápmelaškultuvrra geađgejulggiin – dan bokte oahpahuvojit ja sirdojuvojit čuovvovaš sohka buolvvaide sámegiella, sámekultuvra, dan árvvut, filosofiija, jurddašn máilbmi ja luondduoktavuohta. Giehtaduodjedáidu sirdašuvvá sohka buolvvas nubbái dušše beare aktiivvalaš servvoštallama bokte. Duojis lea iežas sápmelaš giehtaduodjeterminologiija, man leahkin lea sorjavaš ealáhusa eallinfámolašvuodas. Duoji mearkkašupmi sápmelaččaide lea mihtitmeahttun ja eallinfámolašvuolta bajásdoallá dáfustis oppa sámekultuvrra ja sámegiela leahkima.

Suoma, Norgga, Ruota ja Ruošša márkanguovlluin lea dárbu giehtaduojiid eanet easttahis vuovdimii. Dárbbaslašžan lea gehččojuvvon Sámi duojáriid ealáhus hárjeheami ovddideapmi nu, ahte duojárat sáhtašedje álkibut ja hálbibut, váttis tuollogeavdagaid haga, vuovdit giehtaduojiideaset sáme guovllus.

6.3 Ovdii boahtán váttisvuodát

Jagis 2014 čađahuvvon fitnodatdoaimma rádjeeastagiid unna ja gaskastuorrá fitnodagain guoska čielggadusa mielde mearkkašahtti ealáhuseallima rádjeeastagat oppalaččat leat dieđu vailun ja dan oazžun, lágát ja standárddat, tuollu ja árvolassevearru ja gielladáidu (Ealáhuseallima Rádjeeastagat Davvikalohtas 2014, https://rajaneuvonta.fi/wp-content/uploads/sites/3/2018/09/MK_PK_yhtenveto2014.pdf). Ealáhusdoaimma dáfus earenoamážit tullui ja árvolasseverru laktásan rádjeeastagat leat rádjeguovllus problemáhtalaččat, dasgo rájiid rasttildeaddji doaimmain lea stuorra váikkuhus guovllu ekonomiijai, eallinfámolašvuhtii ja guovlluid ovddideapmái.

Ealáhusdoaimma rádjeeastagiid bokte ovdii bohtán váttisvuodát leat buorre muddui seammasullasaččat go bargofámu lihkaeami oasis. Norggas ja Suomas leat iežas láhkaásaheamit ja geavadagat mat gusket vearuhusa ja fievrridandoaimma. Eará stáhtaid virgeoapmahaččaid gaskkas ii leat doarvái ovttasbargu, eaige oktasaš meannudanvuogit vealttekeahtá leat. Iige rádjeguovlorávvema leahkin ja doaibman leat doarvái dihtosis. Earániid dikšun eará virgeoapmahaččaiguin vásihuvvo váttisin ja dieđuoazžun váilevažžan. Earániid dikšuma dahká váttisin dávjá maiddá gielladáiddu váilun – Norgga virgeoapmahaččaiguin sáhtá dikšut earániid dušše dárogielain. Sámegeilat bálvalusat ja informašuvdna leat oažžumis hui unnán.

Vásihuvvo ahte tuollo- ja vearuhusgeavadagat dahket váttisin oppalaš ealáhusdoaimma lassin maiddá duodjefitnodagaid ja earenoamážit sámeduoji hárjeheami. Dán muttus dávviriid buktin ja fievrrideapmi rájá rastá lea mohkkái ja divrras, man dihtii ovdamearkka dihtii mánggat duojárat guđdet oassálasttekeahtá nuppi stáhta guovllus ordnejuvvon dáhpáhusaide. Árvolassevearu mearri, man galgá máksit Norgii juohke fievrriduvvon dávviris rájá rastá, lea 25 %. Buktagiin mat eai vuvdojuvvon, sáhtá ohcát máksujuvvon árvolassevearu máhcaheami maŋalgihitii, muhto dan oažžun sáhtá bistit guhkimustá juoba mánggaid mánotbajiid. Dat gáibida buktagiid vuovdiin ekonomalaš návcca máksit lassiarvodivada ovddalgihitii, mii sáhtá hábmet eastaga buktagiid fievrrideapmái nuppi stáhta guvlui. Árvolassevearro- ja tuollegeavadagat obanassii vásihuvvojit eastagiin mohkkáivuoda ja hiidis ruhtačilgehusaid dihtii. <https://www.norden.org/sv/border-database/tull-och-deposition-i-samband-med-overforsel-av-varor>).

Boazodoalu bokte hástalussan lea dat, mo sáhttit dorvvastit ealáhussii vealtameahttun, dárbbášlaš ja oktalaš guohtoneatnamiid. Rádjeeáiddiid buorideapmi, bohccuid máhcaheapmi riikkas nubbái, stáhta goaskinvahágiid buhtadusat ja bierggu vuovdima fievrridanráddjehusat, mat bohtet Norgga láhkaásaheamis leat váttisvuodát. Rádjeguovllus lean boazonjuovahagaid oktasašgeavaheapmái laktásan fievrridan- ja geavahanráddjehusaid galggašii čielggadit dárkileappot. Earálágan ealliid njoammudávddaid leavvanriskka dihtti ealli bohccuid fievrrideapmi riikkas nubbái lea gildojuvvon. Báikkálaš guollebivdinvugiid ja fatnasiid doallama vejolašvuodaid leat ráddjen, mii dagaha báikkálaš guollebivdinealáhusaide ja mátkeealáhusaide váttisvuodaid.

7 Árabajásgeassin, oahpahus ja skuvlejupmi

Davviriikkaid gaskasaš rádjeguovloovttasbargu skuvlejumi suorggis lea unnán. Guhtege Davviriika čuovvu skuvlejumi sektoris iežas našuvnnalaš láhkaásaheamis ja oahppoplánaidis. Maiddá ruhtadanvuogádagat seamma láchkai go dutkosiid ákkat leat našuvnnalaččat. Dát dahkkit stivrejit Suomas ja Norggas maiddá sámeoahpahusa dahje sámegiela ja sámegiela oahpahusa ordnema. Ovttasbargu dahkkojuvvo soames veardde soahpamuša vuodul ovdamearkka dihtii ámmátlaš skuvlejumi sektoris, seamma láchkai go gielddaid guovdu sámegiela oahpahusa ordnemis.

Guhkimusat stáhtaid rájiid rasttildeaddji ovttasbarggu skuvlejumis leat dahkan Suoma Ohcejoga ja Norgga Deanu gielddat, mat leat ovddidan ja čađahan ovttasbargguset plánaid mielde gitta 1990-logu rájes. Dárkileappot skuvlenovttasbarggus sámeguovllus lea gártejuvvo *Rájáhis sámeoahpahus* (Rajaton saamelaisopetus) -ovdaproševttas, man doaibmabadjat lei 1.1.2019–31.12.2019.

7.1 Árabajásgeassin

Árabajásgeassima ordnenovddasvástádus Suomas gullá gielddaide, mat galget ordnet dan ovdanbohtán dárbbu gáibidan viidodagain ja doaibmahámiiguin (Árabajásgeassinláhka 540/2018). Giela sáhtta buvttadit bálvalusaid ieš dahje skáhppot daid soahpamušaid vuodul eará bálvalusbuvttadeddjiin. Skáhppojuvvon bálvalusat galget vástidit dan dási, mii gáibiduvvo vástideaddji gieldda ordnen doaimmain. Giela galgá fuolahit das, ahte máná sáhtta oazžut árabajásgeassima eatnigielainis juogo suomagielain, ruoŋagielain dahje sámegiela.

Okta geavahusas lean eatnigielat árabajásgeassima doaibmanhápmi lea eamiálbmoga dahje giellaminoritehta gielain dáhpáhuvvan kultur- ja giellabeassedoaibman, man gielddat hálddašit. Doaimma ulbmilin lea sápmelaččaid kultuvrra ja giela ealáskahttin. Sápmelaččaid

kultur- ja giellabeassejoavkkut doibmet dán muttus 12, main guokte nuortalašgielain, golbma anárašgielain ja čieža davvisámegielain. Doaimma stivrejit seamma plánat go earáge eatnigielat árabajásgeassima. <https://www.samediggi.fi/toiminta/saamen-kieli/kielipesa/saamelaisten-kulttuuri-ja-kielipesatoiminta/>

Geavatlaš dásis Ohcejoga ja Deanu gielddat, mat leat Deanujoga goappat gáttiin, leat dahkan soahpamuša árabajásgeassin-/ beavedikšunbáikkiin ránnjágielddas. Čakčat 2019 Sirpmá gili mánát ledje Ohcejohnjálmmi sáme gielat Duottaraski-beaiveruovttus. Deanu gielda oastá ná árabajásgeassinbálvalusaid Suoma bealde. Árabut maiddá Njuorggáma mánát leat leamašan Deanu sáme gielat beaiveruovttus (*Tana bru/ Deanu šaldi*). Anára gielda lea oastán beavedikšunbáikkiid Njávdáma beaiveruovttus. Maŋjeleappos beaiveruoktu lea biddjojuvvo gitta mánáid meari geahppáneami dihtii ja ovttasbargu lea ná nohkan.

7.2 Vuodđooahpahas ja nuppi dási skuvlejupmi

Maiddá vuodđooahpahas ja ovdaoahpahas ordnenovddasvástádus Suomas gullá gielddaide (Vuodđooahpahasláhka 628/1998). Oahpahas sisdoallu (ávdnasat mat oahpahuvojit) lea meroštallojuvvo vuodđooahpahaslágas ja dárkileappot dat meroštallojuvvo gielddalaš oahppolánain.

Geavatlaččat vuodđooahpahas suorggis ovttasbargu dahkkojuvvo Ohcejoga ja Deanu gielddain, mat barget jahkásaččat mearrádusaid oktasašoahpahasas, dahje Ohcejohnjálmmi ja Sirpmá skuvllaid sáme gielat luohkáid oahpahasas ovttas. Oktasaš oahpahas Suoma ja Norgga luohkkáoaohaheaddjit čuvvot iežas joavkkuset. Oktasaš oahpahas lea lohkanjagis 2019-2020 2 beaivi vahkus, main nubbi Ohcejohnjálmmi skuvllas ja nubbi Sirpmá skuvllas. Ohcejogas váldooassi ohppiin leat sáme gielat oahpahasas, Sirpmá skuvla lea ollásit sáme gielat.

Oktasaš oahpahasas ii leat aitosaš soahpamuš, muhto gielddaid čuvgehus-/ skuvlálávdegottit mearridit áššis ekonomijja- ja doaimmanplánaid oktavuodas. Mátki skuvllaid gaskkas lea sullii 20 km. Lohkanjagis 2018–2019 oassi Ohcejohnjálmmi skuvlla sámeluohkain ledje oppa lohkanjagi Sirpmás Ohcejohnjálmmi sisáibmováttisvuodaid dihtii. Ohcejohnjálmmi skuvllas addojuvvo oahpahas sáme gielain ja suomagielain. Skuvla addá 6-jahkásaččaid ovdaoahpahas ja vuodđooahpahas luohkain 1–9. Lassin seamma skuvlaguovddázis doaimmá sámelogahat. Sirpmá skuvla lea sáme gielat ja doppe leat jahkeluohkát 1–7 (6–12j). Vásáhusaid mielde ovttasbargu lea nannen sáme giela geavaheami mánáid ja nuoraid gaskkas.

Vuođđooahpahusdásis riikkaid vuogádagat spiehkcasit nuppiineaset sámegielat oahpahusa oasis. Suomas vuođđooahpahuslága mielde skuvlla oahpahusgiella lea juogo suomagiella dahje ruotagiella. Oahpahusgiellan sáhtá leat maiddá sámegiella. Vuođđooahpahuslága (10 §) mielde sápmelaččaid ruovttuguovllus ássan sámegiela máhttán oahppiid oahpahusa galgá addit eanaš sámegielain. Norggas juohkehaš oahppis gii lea skuvllas sámegiela hálddašanguovllus, lea vuoigatvuohta oažžut sihke sámegiela ja sámegielat oahpahusa duogážis fuolatkeahhtá. Seamma láhkai juohkehaš sámeguovlluid olggobealde ássán sámeoahppis lea vuoigatvuohta oažžut sámegiela oahpahusa. Juos skuvllas ii leat vejolašvuohta lagašoahpahussii, oahpahusa sáhtá ordnet molssaevttolaš vugiiguin, ovdamearkka dihtii gáiddus- ja leairoahpahussan. Sámegielat oahpahus sámeguovlluid olggobealde lea vejolaš dihto eavttuiguin. Sámeguovllu giella sáhtá mearridit sámegiela oahpaheamis buohkaide oktasaš fágan.

Maiddá oahppoplánain ja diibmojuohkinákkain leat erohusat sámegiela oasis. Suoma vuođđooahpahusa *'eatnigiela ja girjjálašvuođa'*-fága vástida Norggas *'sámegiella vuosttas giellan'*-fága ja Suomas addojuvvon sámegiella vieris giellan oahpahus Norgga *'sámegiella nuppi giellan'*-fágaid. Suomas eatnigiela ja girjjálašvuođa oahppodiimmut juhkkovuođot sámegiela ja suomagiela gaskkas. Norggas sámegiella lea iežas fága. Norgga *'sámegiella nuppi giellan'*-fágas leat golbma eará viidosaš molssaevttu oahppiid gielalaš duogáža ja álggahanáiggi mielde. Suomas sámeoahppit, geat eai leat sámegielat oahpahusas (eaige nu oassálaste sámi eatnigiela ja girjjálašvuođa oahpahussii), ohppet iežas gielaset vieris giela fágan.

Stáhta bajásdoallan sámi oahpahusguovddáš Anáris (<http://www.sogsakk.fi/fi>) lea nuppi dási oahppolágádus, mas lea guovddáš sajádat sámeguovllu ovddideamis ja árktalaš máhtus. Oahppolágádus ordne mánggasuorggat ámmátlaš skuvlejumi sihke nuoraide ja rávesolbmuid ja doppe sáhtá čađahit nuppi dási vuođđodutkosiid sihke ámmát- ja spesiálaámmátdukosiid. Lassin skuvlaguovddáš fállá áidna ámmátlaš oahppolágádussan sámegiela ja -kultuvrra skuvlejumi ja ordne maiddá oanehisskuvlejumiid.

7.3 Rávesolbmuidoahpahus

Ovdamearka rávesolbmuidoahpahusovttasbarggus lea Davvikalohta skuvlenuođđudus, *Koulutus Nord*, mii lea Suoma, Norgga ja Ruota oktasaš bargofápmoskuvlejumi ordnejeaddji. Dan bargun lea ovddidit, organiseret ja ollašuttit alla dási skuvlenprográmmaid eanaš Suoma, Norgga ja Ruota davimus osiid bargomárkaniid spesiáladárbbuide heivehemiin daid guđege riikka dárbbuide lagamustá Davvikalohta guovllus ja nu, ahte daidda sáhttet oassálastit oahppit geat hálddašit suomagiela, dárogiela, ruotagiela dahje eangalasiela. Lassin vuođđudusa bargun lea ovddidit davviriikalaš ovttasbarggu ja bargofámu lihkaideami

davviriikalaš bargomárkaniin. Viggamuššan lea addit skuvlejupmái oassálastiide dakkáraš ámmátgelbbolašvuoda, mii dahká vejolažžan dán lihkaeami.

Koulutus Nord doaibman oktasašdavviriikalaš rávesolbmuidskuvlenguovddážin ja bargofápmoskuvlejumi ordnejeaddjin álggii juo jagis 1970. Suoma, Norgga ja Ruoŋa hálddahusat vuodđudedje Davvikalohta skuvlenuodđudusa jagi 1991 ja ruovttubáikin lea Ruoŋa Övertorneå. Davvikalohta skuvlenuodđudusa rávanjuolggadusaid lassin dan doaimma regulere Ruoŋa, Suoma ja Norgga stáhtaid gaskasaš ovttasbargosoahpamuš. Stáhtat sohpet vuodđudusa doaimmas ja bargofápmoskuvlejumis, mii ruhtaduvvo vuodđudusas njealji jagi bajiin. Davvikalohta skuvlenuodđudusa ollašuttán bargofápmoskuvlejupmi lea eanaš ámmátlaš dutkkuskuvejupmi, ja dutkkusmihttomeriid sirdašuvadettiin 1.1.2018 rájes oahpahuš- ja kulturministeriija stivren- ja ruhtadanovddasvástádussii, vástu Davvikalohta skuvlenuodđudusa bargofápmoskuvlejumis sirdašuvvá soahpamušbaji molsašuvadettiin bargo- ja ealáhusministeriijas oahpahuš- ja kulturministeriijai.

Oassin skuvlendoaimmaidis Koulutus Nord fállá maidái validerendoaimmaid dego ohppiid ámmátdáiddu gártema ja árvoštallama eará riikkain dohkkehuvvon vugiid mielde. Lassin Koulutus Nord ovddida ja vuogáidduhtá validerendoaimma dakkáraš ohppiide, geain lea Davviriikkaid olggobealde skáhppojuvvon ámmát dahje skuvlengelbbolašvuota, ja ná lasiha gažaldatvuloš joavkku vejolašvuodaid beassat davviriikalaš bargomárkaniidda.

7.4 Allaskuvlejupmi

Árktalaš guovllu universitehtat Suomas ja Norggas leat Lappi universitehta ja Romssa universitehta (*UiT- Norges arktiske universitetet*). Lassin Norgga bealde doaibmá Sámi allaskuvla. Oulu universitehtas doaibmá Giellagas-instituhtta, mas lea váldegottálaš sierraovddasvástádus sámegea ja sáme kultuvrra alimus oahpahušas ja dutkamis. Instituhtas lea ovttasbargu Sámi allaskuvllain. Sámi allaskuvla skuvle ee. sámegeaht mánáidgárde- ja luohkáoahpaheddjiid ja doaimmaheddjiid. Mánggat Suoma beale sámegeaht ja sámegeaht luohkáid oahpaheddjiin leat čađahan dutkosis doppe.

Suomas vuodđoskuvllat ja logahagat sohpet sierra dáhphusa mielde ovttas Sámi allaskuvllain luohkáoahpaheaddjiskuvlemii laktásan oahpahushárjehallamis. Oahpahushárjehallamis ii leat oppalaš soahpamuš. Oahpahushárjehallamis sohppojuvvo skuvllaid guovdu. Dieđus ii leat, ahte livččii dahkkojuvvon virggálaš hárjehallansoahpamušat ovttas oahpahushárjehallanbáikkiiguin ja Sámi allaskuvllain. Oahpaheaddjioahppit čađahit oahpahushárjehallama buot golmma Davviriikkain ja oahpaheaddjiskuvlemis vuhtiiváldojuvvo Norgga, Suoma ja Ruoŋa oahpahušláhkaásaheapmi ja oahppoplánat.

7.5 Hástalusat

Oktasašoahpahusa ordnema váttisvuodát earenoamážit vuodđooahpahas laktásit vuosttažettiin riikkaid earálágan oahppoplánaide. Geavatlaččat ášši lea čovdojuvvon nu, ahte ovdamearkka dihtii Ohcejohnjálmmi ja Sirpmá skuvllaid oktasaš fágaid sisdoalut válljejuvvojit nu, ahte dat heivejit guktuid riikkaid oahppoplánaide. Muhtin fágat (dego oskkoldat) spiehkcasit Suoma ja Norgga gaskkas ja dat eai doaisttáži leat váldojuvvon oktasašoahpahussii. Norggas oahppoplánaođasmahttin lea bárrásiid jođus. Maiddái diibmomeriin leat erohusat nu, ahte Norggas vuolit luohkain lea eanet oahpahus go Suomas.

Nuppe dáfus váttisvuodát laktásit eanetge geavatlaš doaimmaide. Ohcejogas ferte vuhtiiváldit ovdamearkka dihtii dan, ahte suomelaš skuvlabeaivái gullá boradeapmi ja norgalaš skuvlabeaivái fas ii. Sirpmá-beivviin ohppiid skuvlaborramuš dolvojuvvo Ohcejohnjálmmis fárus Sirbmái, dasgo doppe ii leat málestangievkkan. Liegga borramuša fievrrideapmái EU-rájá rastá laktásit juoga veardde váttisvuodát. Suomas lea earálágan borramušbarráigeahčču ja Ohcejohka ferte máksit borramuša vuovdimis Norgii borramuša tuollu árvvu mielde juohke háve.

Ođđa hástalus borramuša fievrrideapmái buktá ođđa EU-láhkaásaheapmi šattuid, ruotnasiid ja heđemiid fievrrideamis rájá rastá, mii bođii fápmui Suomas 14.12.2019. Dat gáibida virgeoapmahačča addán šaddodearvvašvuodáduođaštusa buktagiin, mat fievrriduvvojit rájá rastá. Dan priváhttaolbmo lea geavatlaččat veadjemeahttun oažžut. (li eppelge EU:a olggobealde, <https://tulli.fi/henkiloasiakkaat/matkailijalle/ei-omenaakaan-eun-ulkopuolelta#>)

Maiddái juo árabut ovdii bohtán tuollomávssuide laktásan váttisvuodát njoahcudit ja dahket váttisin sámegielat oahppomateriála vuovdima ráji rastá.

8 Doaibmabidjoevttohusat

Čilgehusas ovdii boahtán váttisvuođat leat eará tiippalaččat ja dat leat doaibmansektoris gitta. Ealáhusdoaimma ja bargofámu lihcadeami rádjeeastagiidda váikkuhit riikkaidgaskasaš, earenoamážit EU-reguleren ja stáhtasoahpamušat. Dat, man sosiáladorvovuođadaga birii olmmoš gullá, mearrašuvvá EU-ásahusaid mielde. Go fas rájiid rasttildeaddji bargiid vearuhus vuođđuduvvá davviriikalaš vearrosoahpamušii. Dalle dáidda váikkuheapmi dušše beare našuvnnalaš lánkaásahemiin ii leat vejolaš.

Ovdamearkka dihtii vearuhusas problemáhtalažžan lea vásihuvvon rádjejohttisajádat. Dan nuppástuhttin rádjejohttiid ja rádjeneavvuma ovdii buktán vugiiguin nu, ahte rádjejohtti meroštallan válđojuvvo eret davviriikalaš vearrosoahpamušas gáibida buohkaid Davviriikkaid ovttasbarggu. Seamma lánkai Suoma ja Norgga gaskasaš Ruota ja Dánmárkku málle čuovvu sierrasoahpamuš das, ahte rádjejohttimeroštallan ii heivehuvvo Davvikalohta guovllus, gáibida stáhtaid gaskasaš ovttasbarggu ja šiehtadallama.

Mánnggat fievrrideapmái laktásan árvolassevearu ja tuolluid guoskevaš váttisvuođat leat earuhuvvon rádjeeastagat ja daid gieđahallan lea jođus. Fievrrideapmi ja vuovdin galggašii goittotge leat njuovžilut oppa guovllus.

Bargofámu lihcadeami dáfus váttisvuođat laktásit maiddái dasa, ahte bargomárkaniid ja bargogaskavuođaid mearridan lánkaásaheapmi lea našuvnnalaš. Seamma lánkai našuvnnalaččat ja earáláganat Suomas ja Norggas sáhttet leat ámmátgelbbolašvuođagáibádusat ja standárddat (ovdamearkka dihtii huksenmearrádusat). Suopmelaš rájá rastá bargi dáfus gažaldat lea eanaš das, ahte Norgga lánkaásaheapmi spiehkasa suopmelaš lánkaásaheamis. Lánkaásaheami dahkan oktilažžan gáibidivččii stáhtaid gaskasaš ovttasbarggu. Ámmátgelbbolašvuođaid duođaštanmeannudeamit galggašedje leat njuovžilat. Geavtlaččat gažaldat sáhttá lea maiddái das, ahte Norgga lánkaásaheapmi ja geavadagat eai leat doarvái dihtosis. Dalle dieđuoazžun dagašii dili álkibun.

Sosiála- ja dearvvašvuođabálvalusaid ja skuvlema oasis heivehanvuloš lánkaásaheapmi lea eanaš našuvnnalaš, goas maiddái dáidda laktásan váttisvuođaid sáhttá čoavdit

našuvnnalaččat ja guvllolaččat. Ovdamearkka dihtii dilálašvuodain, main gielda oastá vuorrasiid ássanbálvalusa dahje mánáidsuodjaleami lágádusdivššu Norggas, doaimma goziheapmi lea váttis dáláláhkaásaheami vuodul virgeoapmahaččaid našuvnnalaš doaibmanválddi vuodul.

Boahttevuodas galggašii giddet fuomášumi spesiálabuohccedivššu ja vuodđodearvvašvuodáfuolahusa oktasašdoaibmamii ja dan ovddideapmái viidáseappot. Dál leahkki spesiálabuohccedivššu soahpamuša ođasmahttindárbbuid galggašii čielggadit dárkileappot. Sosiálabálvalusaid ordnema dáfus ovttasbarggu doaibmama lasihivččii guvllolaš soahpamuša gárvvisteapmi.

Oppanassii sosiála- ja dearvvašvuodáfuolahusa struktuvrra lassin váttisvuohtan vásihuvvui dat, ahte koordineren ja ovddasvástádusaid meroštallan váilu ollisvuodas. Jođus lean sode-ođastusa oktavuodas livččiige dehálaš vuhtiiváldit rájiid rasttildeaddji bálvalusaid ja rádjegielladaid ovttasbargovejolašvuodaid ovttas Norgga doaibmiiguin. Dánáigásaš geavatlaš hástalusaide dego mat dieđujuohkima ja sáddenreivegeavadagaide galggašii gávdnat čovdosa.

Geavatlaš doaibmiid barggu álkidahttima dihtii ja oktasaš geavadagaid dahkama dihtii rájiid rasttildeaddji ovttasbargui lea dárbu maiddáii sosiála- ja dearvvašvuodáfuolahusa bargiid skuvlema ja bargobagadeami oasis.

Oassi váttisvuodain laktásit virgeoapmahašgeavadagaide, dego earálágan regulerema dulkomat ja virgeoapmahašdoaimma hiidisuoha. Suoma ja Norgga virgeoapmahaččat galggašedje soahpat oktasaš doaibmaprinsihpain, njuolggadusaid ovttalágan dulkomiin ja geavadagain. Oppanassii dárbbášuvvo ovddasvástádusvirgeoapmahaččaid rájiid rasttildeaddji ovttasbarggu lasiheapmi earenoamážit bargofámu lihkaideapmái laktásan gažaldagain. Virgeoapmahaččaid ovttasbargui galggašii dahkat čielga struktuvrra ja doaibmamáliid.

Čilgehusas bohte ovdan maiddáii dieđu oažžumii laktásan váttisvuodat. lešalldes dávjjimusat rájiid rasttildeaddji doaimmaide laktásan diehtu gávdno nu suomelaš go norgalaš neahttasiidduin. Dieđu oažžuma dáfus problemáhtalaš lea dan cuovkaneapmi, ja dagašii álkibun ovdamearkka dihtii okta portála/nummir, gos oažžu dieđu ja neavvuma ollislaččat hálddahušlaš sektorrájiid ja stáhta rájiid rastá. Maiddáii sosiála- ja dearvvašvuodábálvalusaid geavaheddjiid oainnu mielde bálvalusbálgás galggašii leat oažžumis čielga govvádus ja bálvalusneavvun ja bagadallan galggašii leat koordinerejuvnon.

Davvikalohta Rádjeneavvuma doibmii galggašii sihkkarastit našuvnnalaš ruhtadeapmi, vai barggu mii dahkkojuvvo riikkavuložiid ja ealáhuseallima dieđiheamis, rádjeeastagiid áicamis ja daid jávkadeamis sáhtášii ovddidit.

Sápmelaš bálvalusaid oasis earenoamážit ovdii bohte sámegielat ja -kultuvrralaš bálvalusaid váilun, masa earet eará árat čilgehusain lea giddejuvvon fuomášupmi. Bálvalusaid oažžumii váikkuhit earenoamážit sámegielat bargiid oažžun, mii gáibida skuvlejumi lasiheami.

Sámegielat bálvalusaid ollisvuoda koordinerema galggašii dahkat eanet čohkkejuvvon vugiin. Bálvalusaid oažžuma buorideapmin galggašii gárgelit doaibmi gáiddusoktavuođabálvalusaid ja gáiddusdulkonbálvalusaid (24/7).

Sámeealáhusaid dili lea kártejuvvon ollislaččat mannán háve jagis 2007 sámedikki sápmelaččaid ealáhusdoaimma koordineren- ja ovddidanprošeavttas. Prošeavtta ulbmilin lei kártet sápmelaččaid ealáhusdoaimma dáládili ja dárbbuid ja gárvvistit sápmelaččaid ealáhusdoaimma ovddidanplána. Diehtovuodđu lea 13 jagi boaris ja dan galggašii dahkat áigequovdilabbon govvidit buorebut ovdáneami. Livččii dehálaš oažžut beaiváduvvon dieđu árbevirolaš sámeealáhusaid dáládilis ja daid gaskavuodas rájiid rasttildeaddji ovttasbargui.

Gáldut

Ealáhuseallima rádjeeastagat Davvikalohtas 2014. https://rajaneuvonta.fi/wp-content/uploads/sites/3/2018/09/MK_PK_yhteenveto2014.pdf

Hálddahusa evttohus riikkabeivviide vuodđolágaid vuodđovuoigatvuodanjuolggadusaid nuppástuhttimis (HE 309/1993)

Hálddahusa evttohus riikkabeivviide eanangottiid vuodđudeami ja sosiála- ja dearvvašvuodáfuolahusa ordnema ođasmahttima guoskevaš lánkaásaheapmin sihke Eurohpá báikkálaš iešhálddašeami vuodđogirjji 12 ja 13 artihkkala čuovvu almmuhusa addimii (HE 15/2017)

Hálddahusa evttohus riikkabeivviide lánkan áššehasa válljenfriddjavuođas sosiála- ja dearvvašvuodáfuolahusas ja soames lágaide mat laktásit dasa (HE 16/2018)

Hálddahusa evttohus riikkabeivviide buohcooadjólánkan ja soames lágaide mat laktásit dasa (HE 298/2018)

Hálddahusa evttohus riikkabeivviide muhtun dearvvašvuoda- ja buohccedikšuma bargoveahkajoavkkuid ja šibitdoaktáriid oktasaš davviriikalaš bargomárkaniin Davviriikkaid gaskka dahkkojuvvon soahpamuša rievdadeamis dahkkojuvvon soahpamuša dohkkeheamis ja fápmuibidjamis ja lánkan dearvvašvuodáfuolahusa ámmátolbmuin addojuvvon lága 3 §:a ja šibitdoavttirámmáha hárrjeheamis addojuvvon lága 4 §:a rievdadeamis (HE 65/2019)

Hálddahusa muitalus giellalánkaásaheami heiveheamis 2017. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-287-463-4>

Lydia Heikkilä & Elsa Hedemäki-Laiti & Anneli Pohjola: Sápmelaččaid buorre eallin- ja buresbirgenbálvalusat, 2013 https://lauda.ulapland.fi/bitstream/handle/10024/61822/Saamelaisten_hyv%3a4_elam%3a4_verkkoversiopdfA.pdf?sequence=6&isAllowed=y

Leena Heinämäki – Christina Allard – Stefan Kirchner – Alexandra Xanthaki – Sanna Valkonen – Ulf Mörkenstam & Nigel Bankes – Jacinta Ruru – Jérémie Gilbert – Per Selle – Audra Simpson – Laura Olsén: Sápmelaččaid vuoigatvuodaid ollašuvvan; riikkaidgaskasaš riekteveardideaddji dutkamuš. Stáhtaráđi čielggadus- ja dutkandoaimma publikašuvdnaráidu 4/2017. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-287-330-9>

Gränshinderrådets årsrapport 2014-2019, oažžumis https://www.norden.org/fi/publikationer?search-overview=Gr%C3%A4nshinderr%C3%A5dets%20%C3%A5rsrapport%20&field_publication_type=All&field_keyword=All&organisation=All&year=all

Guttorm, Juha: Saamelaisten itsehallinto Suomessa - dynaaminen vai staattinen? Dutkamuš vuodđolágas dorvvastuvvon sápmelaččaid iešhálddašeami gárggiideamis lánkaásaheamis jagiin 1996–2015. Vuorigatvuodadiehtagiid dieđagoddi; Faculty of Law. Lappi universitehta 2018. https://lauda.ulapland.fi/bitstream/handle/10024/63446/Guttorm_Juha_ActaE_242_pdfA.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Lehtola, Riitta – Ruotsala Pia: Sámegielat bálvalusaid dáládillegárten Sápmelaš mánáid-, nuoraid ja bearrašiid bálvalusat Sámediggi Posken sápmelašovttadat. https://stm.fi/documents/1271139/4067344/SAAMELAPeselvitys110117_final.pdf/f1418169-7e37-4d7a-803d-30d192ffed5f

Nieminen, Jouko: Guvllolaš gárggiidanoidnosat čakčat 2019. Bargo- ja ealáhusministeriija 2019. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-327-455-6>

Norga-áššealmmái, loahpparaporta. Ohcejoga gielda, Heikki Niittyvuopio 2007

Pasanen, Annika: Sámebaromehter 2016. Čielggadus sámegielat bálvalusain sámevuovllus - Sámi giellabaromehter 2016. Čielggadus sámegielat bálvalusain sámevuovllus. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-259-530-0>

Rádjegieldaovttasbarggu čiekŋudeapmi. Čielggadus gielddaid riikarájiid rasttildeaddji ovttasbarggu vuoigatvuođalaš gáibádusain. Bargojoavkoraporta. Sisáššiidministeriija gieldaossodaga publikašuvdna 4/2002

Rájiid haga davvin. Bargojoavkoraporta Suoma ja Norgga gaskasaš ovttasbarggus davvin. Sisáššiidministeriija publikašuvdna 2004

Ristenrauna Magga: Sápmelaččaid sosiála- ja dearvvašvuođabálvalusaid ovddideami hástalusat Suomas. Servodatpolitihkka 75 (2010):6. <https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/100341/magga.pdf?sequence>

Sámedikki Anáris 15.-16.8.2019 ordnejuvvon skuvlenseminára materiála.

Salminen, Päivi: Deanuleagi sosiála- ja dearvvašvuođabálvalusaid ovddidanprošeakta, Loahpparaporta 2012

Suoma ja Norgga rádjeguovloovttasbargu. Čuovvolanbargojoavkku raporta. Sisáššiidministeriija publikašuvnnat 20/2005

Upplevda konsekvenser av det nordiska skatteavtalet på uppdrag av Grensetjänsten Norge-Sverige, Nordkalottens Gränstjänst Haparanda/Skibotn och Øresunddirekt Sverige. https://rajaneuvonta.fi/wp-content/uploads/sites/3/2018/11/Nordiska_skatteavtalet-181129_low.pdf

Interneahhtasiiddut:

Enontekiö.fi	Samediggi.fi
Inari.fi	Skatteetaten.no
Kela.fi	Sodankylä.fi
Lapinluotsi.fi	te-palvelut.fi
Lapland.fi	Tulli.fi
Lshp.fi	Utsjoki.fi
NAV.no	Valvira.fi
Rajaneuvonta.fi	Vero.fi

Stivrenjoavkkus gullojuvvon áššedovdit:

18.6.2019: Rádjeneavvun ja rádjeeasttaráđi bargan, Riitta Leinonen, Davvi-Kalohta rádjeneavvuma Norgga koordináhtor; Sosiáladorvui laktáseaddji gažaldagat, Henna Huhtamáki STM

9.9.2019: Sámegielat sode-bálvalusaid sierragažaldagat, plánejeaddji Lydia Heikkilä Davvi-Suoma sosiálasuorggi máhttinguovddáš; Vuodđodási bálvalusat, hovdejeaddji doavttir Heidi Eriksen Ohcejoga gielda; Spešialabuohccedikšu, hoavda Jari Jokela Lappi buohccedikšunbire, Miia Palo, Lappi buohccedikšunbire, Maarit Palomaa, Lappi buohccedikšunbire, Johanna Erholtz , Lappi buohccedikšunbire, Matias Wesin, Lappi buohccedikšunbire; Buohcuvuođas bohtán mátkegoasttádusaid buhtten rádjeguovllus, (ÁEL doaimmahan dieđut); Rádjebargiid vuoigatvuođat dikšui & buohccedivššubuhtadusaide, Jasmina Kähkönen (diačájáhus Davvikalohta rádjeneavvuma seminára 13.12.2018)

2.10.2019: Dilledieđáhus Suoma ja Norgga gádjundoaimmas vástideaddji virgeoapmahaččaid ovttasbargui, gádjunráđđi Janne Koivukoski SM ja gádjunhoavda Harri Paldanius Lappi gádjunlágádus; Dilledieđáhus Suoma ja Norgga árabajásgeassimis, oahpahusas ja skuvlejumis vástideaddji virgeoapmahaččaid ovttasbargui sihke árabajásgeassima ja oahpahusdoaimma bálvalusaid (vuodđooahpahus, logahatskuvlejupmi, ámmátlaš skuvlejupmi, ámmátallaskuvlaoahpahus ja universitehtaoahpahus) oazžumii rádjeguovllus, hoavda Jari Rajanen OKM; Sámegielat skuvlejupmi ja oahpahus, skuvlenčáli Ulla Aikio-Puoskari Sámedigggi; Dilledieđáhus ja plánat sámegielat árabajásgeassima ja vuodđooahpaha ordnemii, gielddahoavda Vuokko Tieva-Niittyvuopio Ohcejohka

21.11.2019: Rádjejohttiid vearuhus, ovttadaga hoavda Antero Toivainen; Áššedovdigeahčastagat rádjeguovllu eanan- ja meahccedoalu ealáhusgažaldagaide: Šibitdoavttirbálvalusat rádjeguovllus, ráđđádalli virgeolmmái Kajsa Hakulin, Guollebivddu ordnen, áššedovdi Peppiina Huhtala, Hárvet ásojuvvon guovlluid bálvalusat, spešialaáššedovdi Christell Åström; Sámealáhusat, ealáhusčáli Sarita Kämäräinen

Suoma ja Norgga rádjaovttasbarggu guoskevaš čielggadanfidnu

Ruhtaministeriija lea odne ásahan Suoma ja Norgga rádjaovttasbarggu guoskevaš čielggadanfidnu čuovvovaččat.

Doaibmaáigodat

Čielggadanfidnu doaibmaáigodat lea 15.5.2019–31.12.2019

Duogáš

Davvi-Sámi gielddat ja sámediggi leat ovdanbuktán fuolaset das, mo guovllu álbmoga bálvalandárbbuid sáhtá maiddáí boahttevuođas váldit vuhtii ja dorvvastit ovttaeardásaččat doaibmabirrasis, gos almmolaš hálldahusa ja dan bálvalusaid ordnemii ja buvttadeapmái leat čuohcán ja čuhcet bistevaččat oalle mearkkašahtti nuppástus- ja ođastandárbbut eandalii doaimma ekonomalaš resurssaid, organisašuvdnaráhkadusaid, doaibmaproseassaid ja digitálalisašuvnna beales. Eandalii fuolla ilbmá sámevielat bálvalusaid oažžumis.

Guovllu álbmoga, árbevirolaš ealáhusaid ja bargofámu lihkaeami dáfus áššái váikkuha maiddáí Suoma ja Norgga rádjaguovllu virgeoapmahašovttasbarggu doaibman sihke almmolaš ruđaiguin ordnejuvvon bálvalusaid oažžun rádjaguovllus riikkavulošvuođas ja ássanbáikkis fuolatkeahhtá. Bálvalusa oažžuma dáfus ovttasbarggu dárbu čuohcá eandalii sosiála- ja dearvvašvuođafuolahussii ja skuvlenbálvalusaid ávkkástallamii, sosiáladorvui, gádjundoibmii sihke bargofápmo- ja ealáhusáššiide.

Áššis leat leamašan álgoságastallamat guovllu gielddaiguin, sámedikkiin ja áššáigullelaš ministeriijaiguin. Dáin ságastallamiin gávnnahejde dan, ahte ruhtaministeriija ásaha Suoma ja Norgga rádjaovttasbarggu guoskevaš čielggadanfidnu.

Mihttomearri

Mihttomearriin lea lasihit dieđu fáttáin eandalii Eanodaga, Avvila, Soađegili ja Ohcejoga ássiid ja virgeoapmahašovttasbarggu viñkilis ja eandalii sámevielat bálvalusaid viñkilis. Mihttomearriin lea dahkat doaibmabidjoevttosaid vejolaš almmolaš bálvalusaid ávkkástallamii gullelaš váttisvuođaid jávkadeapmin ja dáid bálvalusaid ovddideapmin.

Ulbmil

Fidnu mihttomearriin lei čielggadit sosiála- ja dearvvašvuođabálvalusaid, gádjundoaimma ja oahpahusdoaimma virgeoapmahaččaid ovttasbarggu sihke dáid doaibmasurggiide guoskevaš bálvalusaid oažžuma ja anolašvuođa sihke bargofámu ja ealáhusdoaimma doaibmaneavttuid Suoma ja Norgga rádjaguovllus sihke dahkat dárbbasettiin dáid guoskevaš doaibmabidjoevttosaid. Fuomášupmi giddejuvvo sámevielat bálvalusaid ordnema ja oažžuma guoskevaš áššiide. Ulbmilin lea gárvvistit dillegova ja ovddidančuozáhagaid Suoma ja Norgga gaskkas rájaid rasttildeaddji diliid almmolaš bálvalusaid oažžumis ja anolašvuođas.

Čielggadusa dahkama varas nammaduvvo čielggadanolmmoš. Su barggu jođiheami ja stivrema várás ásahuvvo stivrenjoavku, masa nammaduvvojit ministeriijaid, sámedikki ja guovllu gielddaid ovddasteaddjit.

Doaimmat

Čielggadanfidnu doaibman lea:

1. Čielggadit makkár eavttuiguin ja man viidodagas sosiála- ja dearvvašvuođafuolahusa bálvalusat leat Suoma ja Norgga rádjaguovlluin ássan ja guhkesáigásaččat orron olbmuid ávkkástallamis, makkár váttisvuođat ja nuppástusdárbbut bálvalusaid ávkkástallamii laktásit ja dahkat dárbbášlaš doaibmabidjoevttohusaid sosiála- ja dearvvašvuođabálvalusaid oažžuma ovddideapmin rádjaguovllus.
2. Čielggadit Suoma ja Norgga gádjundoaimmas vástidan virgeoapmahaččaid ovttasbarggu rádjaguovllus ja dahkat dárbbášlaš doaibmabidjoevttohusaid ovttasbarggu ovddideapmin.
3. Čielggadit rájaid rasttildan bargofámu lihkadeami ja ealáhusdoaimma doaibmaneavttuid vejolaš hehttehusaid ja eastagiid ja dahkat dárbbášlaš doaibmabidjoevttohusaid bargofámu lihkadeami ja ealáhusdoaimma (mielde maiddái sámi kulturiešstivrejumi birii gullevaš ealáhusat) ovddideapmin.
4. Čielggadit Suoma ja Norgga árabajásgeassimis, oahpahas ja skuvlejumis vástidan virgeoapmahaččaid ovttasbarggu sihke árabajásgeassima ja oahpahasdoaimma bálvalusaid (vuođđooahpahas, logahatoahpahas, ámmátlaš skuvlejupmi, ámmátallaskuvlaoahpahas ja universiteahhtaoahpahas) oažžuma rádjaguovllus ja dahkat dárbbášlaš doaibmabidjoevttohusaid ovttasbarggu ja bálvalusaid oažžuma ovddideapmin.
5. Čielggadit makkár vugiiguin rádjaguovllu ássiid árgabeaivvi ovttasbarggu ja -doaimma sáhtta dahkat dáláža njuovžilabbon guovllu- ja báikkálaš dási ovttasbargguin.

Čielggadanfidnu olggobeallái ráddjejuvvojit áššit, mat gusket sámedikkis addojuvvon lágas (974/1995) oaivvilduvvon sámedikki válggaid ja daid ordnemii gullevaš áššiid.

Organiseren

Čielggadanolmmoš

Čielggadanolmmožin nammaduvvo veahkkeprofessor, OTT Mirva Lohiniva-Kerkelä
Čielggadanfidnu stivrenjoavku

Stivrenjoavkku doaibman lea jođihit ja stivret čielggadanfidnu ja čielggadanolbmo barggu.

Sátnejođiheaddji

Noora Heinonen, ráđđádalli virgeolmmoš, ruhtaministeriija

Lahtut

Pentti Lähteenoja, allahoavda, eana- ja meahccedoalloministeriija

Maija Iles, hálddahuščáli, vuoigatvuođaministeriija

Janne Koivukoski, gádjunráđđi, sisáššiidministeriija

várrelahttu Pekka Tiainen, sierraáššedovdi

Juha Luomala, sosiálaráđđi, sosiála- ja dearvvašvuođaministeriija

várrelahttu Viveca Arrhenius, sosiálaráđđi

Laura Perheentupa, sierraáššedovdi, bargo- ja ealáhusministeriija
várrelahttu Olli Sorainen, hálddahusráđđi
Jari Rantapelkonen, gielddahoavda, Eanodaga gielda
várrelahttu Leni Karisaari, hálddahushoavda
Toni K. Laine, gielddahoavda, Anára gielda
várrelahttu Mari Palolahti, hálddahushoavda
Hanna Riipi, Soađegili gielda
várrelahttu Kauko Nurmela
Vuokko Tieva-Niittyvuopio, gielddahoavda, Ohcejoga gielda
várrelahttu Heidi Eriksen, vástideaddji doavttir
Jari Jokela, buohccedikšunbire hoavda, Lappi buohccedikšunbire
várrelahttu Maarit Palomaa, hálddahushoavda
Tero Hyttinen, bálvalanhoavda, Lappi BE-doaimmahat
várrelahttu Tiina Keränen, hoavda
Magreta Sara, stivra lahttu, sámediggi
várrelahttu Tuomas Aslak Juuso, II várresátnejođiheadji
Paula Mikkola, váldočálli, Lappi lihttu

Čállingoddi

Markku Mölläri, ráđđádalli virgeolmmoš, ruhtaministeriija
Pia Ruotsala-Kangasniemi, hálddahushoavda, sámediggi
Sarita Kämäräinen, ealáhusčálli, sámediggi

Teknikkalaš čálli

Anne Honkanen-Ohvo, ruhtaministeriija

Stivrenjoavkku addán doaimmaid lassin čállingoddi ja teknikkalaš čálli veahkehit čielggadanolbmo.

Čielggadanolmmoš ja stivrenjoavku sáhttet barggusteaset gullat áššedovdiid.

Barggus ávkkástallat buoremus vejolaš vuogi mielde barggu elektrovnnalaš gáiddusoktavuođain.

Almmolaš hálddaha doaimmaorgánaid čoakkádus

Láhka albmáid ja nissoniid dásseárvvus (609/1986) 4 a § gáibida, ahte nammaduvvon válmmaštallanorgánain galget leat sihke nissonat ja albmát goappátge unnimustá 40 proseantta, jus sierra sivaidd geažil ii nuppe láhkai leat. Lága gáibidan sohkabealledihtomearis sáhttá spiehk-kasit dušše earenoamáš sivaidd vuodul.

Golut

Čielggadanolbmo barggu golut máksojuvvojit sierra doaimmagohčus-soahpamuša mielde stáhta bušeahta momeanttas 28.90.22 (Hálddaha- ja bálvalanráhkadusaid ovddideapmi ja doarjun).

Stivrenjoavkku ja čállingotti barggus ii máksojuvvo buhtadus.

Čielggadanolbmo, stivrenjoavkku ja čállingotti čielggadanbargui gulle-
vaš mátkegolut buhttejuvvojit stáhta mátkkoštannjuolggadusa mielde
vuhtii válddekeahhtá stivrenjovkui oassálastán ministeriijaid ovddas-
teaddjiid mátkkoštangoluid oaivegávpotguovllus.

Čielggadanfidnu golut máksojuvvojit stáhta bušeahta momeanttas
28.90.22 (Hálddahus- ja bálvalanráhkadusaid ovddideapmi ja doarjun).

Vuollestáhtačáli

Päivi Nerg

Ossodatoaivámuš,

Allahoavda

Jani Pitkäniemi

Juohkin

Mearrádusas máinnašuvvon

Diehtun

Gielda- ja ođastusministtar Anu Vehviläinen

Johtalus- ja gulahallanministeriija

Eana- ja meahccedoalloministeriija

Vuoigatvuođaministeriija

Oahpahuš- ja kulturministeriija

Sisáššiidministeriija

Sosiála- ja dearvvašvuođaministeriija

Bargo- ja ealáhusministeriija

Olgoáššiidministeriija

Stáhtaráđi kansliija

Ruhtaministeriija

Sámediggi

Eanodaga gielda

Anára gielda

Soađegili gielda

Ohcejoga gielda

Lappi lihttu

Álbmotealáhatlágádus

Lappi gádjunlágádus

Lappi BE-doaimmahat

Davvi-Suoma guovlluhálddahusdoaimmahat

Suoma Gieldalihttu

Dahkkit:
Mirva Lohiniva-Kerkelä

Ruhtaministeriija

Snellmaninkatu 1 A
PL 28, 00023 VALTIOEUVOSTO
0295 160 01
vm.fi

ISSN 1797-9714 (pdf)
ISBN 978-952-367-324-3 (pdf)